

SEMIOOTIKA PIIRID

Semiootika piirid
Konverentsi teesid

Boundaries of Semiotics
Conference Abstracts

Tartu, 24.–25.11.2006

Tartu 2006

Korraldajad: Eesti Semiootika Selts
ja Tartu Ülikooli semiootika osakond

Toetajad: Tartu Kultuurkapital,
Eesti Teadusfondi grant nr 6670

Toimetajad: *Timo Maran, Silvi Salupere, Katre Väli*

Kaanekujundus: *Rauno Thomas Moss, Mihkel Mõttus*

ISBN-13: 978-9949-11-480-1
ISBN-10: 9949-11-480-2

Autoriõigus: Eesti Semiootika Selts 2006

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

SISUKORD

EESSÕNA	8
KAIE KOTOV	
Miks semiootika ei räägi asjast — ja millest ta siis räägib?.....	12
<i>What Semiotics Is Not About — and What It Might Be About?.....</i>	13
KALEVI KULL	
Piiridest vegetatiivse ja animaalse semioosi puhul.....	15
<i>On the Boundaries of Vegetative and Animal Semiosis.....</i>	16
PEET LEPIK	
Tekstigeneraatorite süsteemist indiviidi ja kultuuri reproduktiivses (auto)kommunikatsioonis.....	17
<i>On the System of Text-Generators in the Reproductive (Auto)com- munication of the Individual and Culture.....</i>	18
MARIA-KRISTIINA LOTMAN	
Värsi piiridel.....	19
<i>On the Boundaries of Verse.....</i>	20
ANDRES LUURE	
Piiritu semiootika? Ehk kas kommunikatsioon mehe ja naise vahel on võimalik?.....	22
<i>Semiotics without Borders? Or Is the Communication Between Man and Woman Possible?.....</i>	23
ENDLA LÕHKIVI	
“Piirilepingud” teaduses: raskused teadusfilosoofilisel ja -sotsio- loogilisel teaduse määratlemisel	24
<i>Boundaries in Science: Problems with the Definition of Science in Philosophy of Science and Sociology of Scientific Knowledge.....</i>	24

TIMO MARAN

Ökosemiootika, looduskirjandus ja liikidevaheline kommunikatsioon.....	25
<i>Ecosemiotics, Nature Writing, and Communication Between Species.....</i>	<i>27</i>

DANIELE MONTICELLI

Viibida piiril. Ruumilisest ja ajalisest otsustamatuses.....	29
<i>Lingering in the Border. On the Undecidability of Space and Time.....</i>	<i>30</i>

ÜLAR PLOOM

“Sees” ja “väljas” keskaja itaalia luules.....	31
<i>On Some Problems of the Relation of the “Inside” and “Outside” in Medieval Italian Poetry.....</i>	<i>32</i>

LINNAR PRIMÄGI

Semiosfääri piir.....	34
<i>The Semiosphere Border.....</i>	<i>36</i>

IVAR PUURA

Tundmatu kodustamine.....	37
<i>Domesticating the Unknown.....</i>	<i>39</i>

ÜLLE PÄRLI

Hermeneutilisest ja semiootilisest keelekäsitlusest: mõistepaarid lõpmatu/lõplik, määramatu/määratletu.....	40
<i>On the Hermeneutic and Semiotic Aspects of Language; Dual Concepts of Finite/Infinite and Definite/Indefinite.....</i>	<i>40</i>

TIIT REMM

Koht ruumilise ja ajalise maailmakirjelduse piiril.....	42
<i>Place on the Boundary of Temporal and Spatial Representation of the World.....</i>	<i>43</i>

SILVI SALUPERE

Semiootika piirid Tartu-Moskva koolkonna valguses.....	44
<i>The Boundaries of Semiotics in the Light of the Tartu-Moscow School.....</i>	<i>46</i>

RENATA SÕUKAND

- Mis teeb taimest ravimtaime: analüüs Peirce'i triaadse märgiteooria valguses.....47
What Makes the Medicinal Plant: the Analysis in the Light of the Triadic Sign Theory of Ch. S. Peirce.....48

ELIN SÜTISTE

- Omakirjanduse piiridel: tõlkekirjandus “Eesti Kirjanduses” 20. sajandi alguses.....49
On the Boundaries of “Our Own Literature”: Translated Literature in the Journal “Eesti Kirjandus” at the Beginning of the 20th Century.....50

PEETER TOROP

- Distsiplinaarsed piirid, uurimisobjektide piirid ja teadlase identiteet.....51
Disciplinary Boundaries, Boundaries of the Research Objects and the Identity of Researcher.....52

KADRI TÜÜR

- Mida teha looduskirjandusega: märkmeid perifeeriast.....53
Of What Use is Nature Writing: Remarks from Periphery.....54

BERK VAHER

- Eneseloome utoopilises eksotitsismis: Abdul Mati Klarweini *Milk N' Honey*.....55
Creation of Self in Utopian Exoticism: Milk N' Honey by Abdul Mati Klarwein.....56

REIN VEIDEMANN

- Eesti piiri küsimus kui “semiootiline trauma”.....58
The Problem of Estonian Border as a “Semiotic Trauma” 59

ESTER VÕSU, SILVI SALUPERE

- “Päris” eesti toit: mudelid ja praktikad.....61
“Real” Estonian Food: Models and Practices.....62

Eessõna

Käesolev kogumik sisaldab Tartus 24.–25. novembril 2006. aastal toimuva konverentsi “Semiootika piirid” ettekannete teese. Konverentsi “Semiootika piirid” korraldajateks on Eesti Semiootika Selts ja Tartu Ülikooli semiootika osakond, kes taotlevad selle üritusega edendada semiootilise teadusliku mõtte arengut Eestis. Ajaloolise tausta tõttu on eesti semiootika olnud pigem väljapoole suunatud ja rahvusvaheliselt hästi tuntud, konverents “Semiootika piirid” püüab selle kõrvale pakkuda vaadet semiootikale kui rahvusteadusele, rõhutada eestikeelse oskuskeelega ja terminoloogia arendamise vajalikkust ning semiootiliste lähenemiste olulisust eesti kultuuri ja identiteedi eneserefleksioonis. Konverentsi otsesemaks eesmärgiks on edendada dialoogi inimeste vahel, kes tegelevad Eestis semiootikaga või kasutavad oma uurimistöös semiootika meetodeid, samuti otsida vastust küsimusele, mil moel semiootilised meetodid täiendavad ja avardavad ühe või teise objekti, valdkonna või uurimisala mõistmist.

Konverentsi nimes olev piiride teema on semiootika jaoks oluline mitmes mõttes. Piir on üks semiootika alusmõisteid, semiootiline piir on aga oma olemuselt mitmetine. Esiteks on see seotud selliste aluseristustega nagu oma ja võõras, kultuur ja mittekultuur, märgiline ja mittemärgiline, seega semiootilise süsteemi struktuurse identiteediga. Ehkki konverentsi ettekanded on mitmekesised ja seonduvad omavahel paljudel viisidel, võib neist mitut näha vahetult puudutamas semiootiliste süsteemide piiride, korrastatuse, identiteedi ja enesemääratlemise temaatikat. Näiteks küsib Ülle Pärl määramatu ja määratletu suhte järele keeles ning võrdleb hermeneutilisi ja semiootilisi käsitlusi. Peet Lepik kirjeldab tekstigeneraatoreid indiviidi ja kultuuri autokommunikatsioonis, eristades nendena maagilisi, mütoloozilisi ja mängulisi algoritme. Ivar Puura tõstab esile seoseid inimese mälu iseärasuste, loomade ja looduse kodustamise ning oma-võõra suhte eetika vahel. Silvi Salupere ja Ester Võsu analüüsivad “eesti toitu” kui mitmekülgset semiootilist praktikat, mis realiseerib kultuuris muidu abstraktseks mõisteks jäävat rahvuslikkust.

Samas loob piir eristajana võimaluse dialoogiks, kommunikatsiooniks struktuurselt erinevate semiootiliste süsteemide vahel: just sellele osutab Juri Lotman, kirjeldades piiri (vähemalt) kakskeelse tõlkemehhanismina. Piir ühtaegu nii eristab kui ühendab, kommuni-

katsiooni toimumise kohana on ta aga semiootiliselt aktiivne ning omab võimet tekitada uusi tähendusi ja keeli. Piiri mõiste erilisele kohale Tartu semiootikas viitavad mitmed konverentsi ettekanded. Daniele Monticelli polemiseerib Juri Lotmani piirikäsitlusega, pakkudes välja vaate piirile kui ruumile, mida iseloomustab ebamäärasus, otsustamatus ja ennustamatus. Linnar Priimägi analüüsib Lotmani semiosfääri kontseptsiooni lähtekohti, omadusi ja piire. Andres Luure osutab arusaamispiirile semiootika kui teaduse ning tema uurimisobjektiks oleva märgiprotsessi vahel ning küsib, mida saaks semiootika selle ületamiseks teha.

Piiri mõiste avaldub ka semiootika kui distsipliini piiritlemises. Vajadus piiritlemiseks tuleneb ühelt poolt semiootikast enesest, defineerimaks iseenda distsiplinaarset identiteeti, uuritavate objektide välja ja sobivaid meetodeid. Ent semiootika piiritlemine toimub ka väljastpoolt — semiootika kohta teadusena piiritlevad teised teadusharud ja ka uuritav kultuur. Üldisi probleeme teaduse määratlemisel analüüsib oma ettekandes Endla Lõhkivi. Peeter Toropi ettekanne täpsustab semiootiku kui uurija positsiooni eristades distsiplinaarseid, uurimisobjektist ja teadlase identiteedist lähtuvaid uurimisstrateegiaid. Kaie Kotov keskendub semiootika metodoloogilistele iseärasustele teiste teadustega võrreldes. Silvi Salupere tutvustab oma ettekandes 1985. aastal väljaande “Töid märgisüsteemide alalt” toimetuse poolt läbiviidud küsitlust semiootika hetkeseisust ja tulevikust ning vaeb toonaseid vastuseid tänaste arengute valguses.

Semiootika puutub piiridega kokku ka oma uurimisobjektide tõttu, mis võivad paikneda piiridel või olla piiriülesed nii konkreetsete kultuuride, kultuurivaldkondade kui teadusdistsipliinide suhtes. Säärased objektid vajavad ja pakuvad ebaharilikke kirjeldusvõimalusi, metoodeid ja uurimislahendusi. Mitmed ettekanded tegelevadki uurimisobjektidega, mis ühel või teisel viisil on piiripealsed. Rein Veidemanni ettekanne kirjeldab Eesti etnilisi, poliitilisi ja kultuurilisi piire ning käsitleb piiri peal olemist kui traumaatilist kultuurikogemust. Tiit Remm analüüsib kohta ühiskonna enesekirjeldustes, mis võimaldab ajaliste ja ruumiliste kirjeldussüsteemide dialoogilist suhestumist. Berk Vaher võtab vaatluse alla popkultuuri esindaja Abdul Mati Klarweini värvika isiku, kelle jaoks piiriülene eri kultuuride ühendamine ning eksotitsism on loojaidentiteedi aluseks. Renata Sõukand otsib sobivat semiootilist meetodit analüüsima ravimtaimede kasutamist kajastavaid pärimustekste, mis oma

ambivalentsuse ja lakoonilisusega ei allu tänastele struktureerivatele ja piiritlevatele teadmistele taimeravist.

Objekti piiridele keskendumine analüüsis või uurimisobjekti erinevatest vaatepunktidest lähtuv piiritlemine võib osutada sobivaks semiootiliseks meetodiks, mis võimaldab esile tuua objekti heterogeensuse, varjatud semiootilise aktiivsuse või muid omadusi. Sellise lähenemise näitena analüüsib Maria-Kristiina Lotmani ettekanne värsistruktuuri, keskendudes värsi piiridele ja piiritlemisele, Ülar Ploom vaatleb sisemise ja välimise tunnetusmudeli suhteid ja seoseid keskaja itaalia luules. Elin Sütiste tutvustab tõlkekirjanduse retseptiooni Eesti 20. sajandi alguse kirjanduskriitikas, analüüsides hoiakuid tõlkekirjanduse, tõlkimise ja tõlkija suhtes ning tõlkekirjanduse omakirjanduseks saamise kriteeriumeid.

Piiride teema avab ka semiootika potentsiaali looduses toimuvate protsesside ja inimese–keskkonna vaheliste suhete uurimiseks. Looduse temaga seonduvad eespool mainitud Puura ja Sõukandi ettekanded. Kalevi Kull rõhutab vajadust eristada täpsemalt looduses aset leidva semioosi tüüpe. Kull võtab selleks vaatluse alla vegetatiivse, animaalse ja inimliku semioosi erinevused. Timo Maran analüüsib eri märgisüsteeme ületava liikidevahelise kommunikatsiooni võimalikkust kasutades materjalina Eesti looduskirjandust. Ka Kadri Tüüri ettekanne keskendub looduskirjandusele. Tüür tõstab esile vajadust arendada looduskirjanduse teooriat, nähes looduskirjanduses viljakat pinnast semiootika ja kirjandusteooria kohtumiseks.

Konverentsil “Semiootika piirid” peetud ettekanded peegeldavad suundumusi viimaste aastate eesti semiootikas. Juba mõnda aega võib märgata semiootika ja semiootilise lähenemise levimist teiste teadusalade ainevaldadesse ning piiripealsete, hübriidsete või muidu semiootika jaoks tavatute uurimisobjektide eelistamist klassikalismatele teemadele. Ilmselt sellega seotult on mitmed viimaste aastate teadusüritused (näiteks seminar “Ökokriitika meetodid ja rakendused” märtsis 2006, VIII semiootika sügiskool novembris 2006) pööranud tähelepanu metodoloogia küsimustele ja püüdnud selgemalt kirjeldada semiootikateadusele iseloomulikke meetodeid. Semiootika metodoloogia on olnud teemana ajendiks ka mitmele käesoleva konverentsi ettekandele.

Semiootika ja semiootilise lähenemise levikut ja sellega paratamatult kaasnevat hajumist tasakaalustab süvenev huvi semiootika identiteedi vastu. Püüded ennast uuesti määratleda iseloomustavad nii 21. sajandi alguse semiootikat maailmas kui ka

eesti semiootikat, mis on edukalt kujundamas Tartu-Moskva koolkonna järgset identiteeti. Seda suunda markeerib ka Eesti Semiootika Seltsi tegevus eestikeelse semiootika edendamisel, näiteks aastaraamatu “Acta Semiotica Estica” väljaandmine ning uute teadusürituste, nagu semiootika sügiskooli ning perioodiliste semiootika seminaride korraldamine. Ka konverentsi teemavalik iseloomustab Eesti semiootika arengut, kuna mis tahes formatsiooni julgus tegeleda piiride küsimusega, iseenda piiride ja piirialadega saab kujuneda alles teatud küpsuses, olles seega semiootika distsiplinaarse tugevuse väljenduseks.

Timo Maran

Miks semiootika ei räägi asjast — ja millest ta siis räägib?*Kaie Kotov*

Semiootikat ei määratle tema objekt, sest nähtuste valdkond, mida selle abil on võimalik uurida — ja uuritakse — on kaugelt liiga kirev. Semiootikat ei määratle ka lähenemine, sest ühteaegu võime me kõnelda semiootiliste lähenemiste, semiootikate mitmekesisusest, aga ka semiootika kui distsipliini loomupärasest interdistsiplinaarsusest. Charles S. Peirce'ist lähtuv suund semiootikas on rõhutanud vajadust ületada filosoofiliselt küsitav ja eetiliselt problemaatiline opositsioon kultuuri ja looduse, vaimu ja keha, sisemise ja välise vahel. Viimastel kümnenditel on semiootika püüdnud leida vaatepunkti, mis võimaldaks sünteesida erinevaid distsipliine ning uurimisvaldkondi. Sünteesi aluseks on arusaam märgilistest protsessidest kui kõige erinevamate nähtuste alusmehhanismist, olgu selleks organismi käitumine keskkonnas, kultuuriline kommunikatsioon (kui eelmise alaliik), biosfääri ja kultuuri kui terviku, aga ka üksiku mõiste tekke- ja toimemehhanismid.

Küsimus, mille ma oma ettekandes esitan, võib tunduda ühteaegu provokatiivne ja triviaalne, osalt kriitiline ja osalt semiootika — tõepoolest — piiride, kuid veelgi enam keskme järele küsiv. Kaalutlusi selleks on mitmeid: metodoloogilised, pedagoogilised (ja ka institutsionaalsed) — mida me õpetame, kui me õpetame semiootikat? Mingis mõttes olulisemgi on see küsimus aga semiootilise uurimuse vaatepunktist: semiootika tegeleb objektide, nähtuste, asjadega, millega tegelevad ka mitmed teised lähemal ja kaugemal asetsevad distsipliinid, kuid ta ei tegele päris nende asjadega, millega need distsipliinid. Millega semiootika siis tegeleb? Mingis mõttes on vastus lihtne — semiootika ei tegele asjaga, sest ta tegeleb märgiga ja märgi määratlus määratleb nii semiootika keskme kui selle piirid. Veel ei ole lõppenud diskussioon selle üle, kui kaugele ulatub nende nähtuste sfäär, mis kuuluvad semiootika uurimisvalda — st kus on semiootika piirid. Oma ettekandes tahaksin aga kõnelda semiootika-sisestest liigendustest ning erinevate lähenemiste komplementaarsusest semiootika sees.

Kitsamalt võtan ma vaatluse alla biosemiootika ja kultuurisemiootika komplementaarsuse. Kas ja mil määral viljastab biosemioo-

tiliste eelduste sissetoomine kultuuri ja ühiskonna semiootilist uurimist? Kas ja kui siis kuidas kujundab biosemiootika ja kultuurisemiootika vaatepunktide ühendamine arusaama subjektsusest, millele toetub, vähemasti vaikimisi, igasugune ühiskonna ja kultuuri-alane uurimus? Oma ettekande viimases osas argumenteerin, et lisadimensioonide toomine subjekti mõistesse osutab nähtustele, mis on olulised antroposemioosi mõistmisel, kuid mis ise ei ole semiootilise uurimuse päris objektid.

What Semiotics Is Not About — and What It Might Be About?

General semiotics has sought to overcome the philosophically dubious and ethically problematic oppositions between culture and nature, mind and body, inside and outside, i.e. between the two “solipsistic approaches”. In recent decades, semiotics has gone a long way in establishing a perspective that fosters a synthesis between the various disciplines and their respective fields of investigation by proposing the concept of sign-relations and sign-processes as the underlying mechanism of the most diverse phenomena, such as the behavior of an animal organism within its environment, cultural communication (as a subspecies of the former), or the mechanisms of the emergence and sustainability of the entire biosphere, culture, or a single concept within an individual mind — to name just a few. There are still debates going on as to how far should we expand the sphere of phenomena that are granted with semiotic properties, and it is the controversies that have risen in these discussions that inform my argument.

First, my concern is if not the limits of semiotic research, then at least its ‘gravitational centre’. As has been stated above, semiotics seeks to establish itself as a foundational science by exposing the underlying role of sign processes among diverse phenomena expanding over the entire sphere of life, being thus able to provide different disciplines with the common theoretical and methodological basis. What I am looking for, however, are new articulations that can be formed on this common ground: how to address the diversity and asymmetry of semiotic forms, systems and structures? How to set new distinctions within the continuous field of semiosis that transcends the old dualist boundaries? In somewhat different terms, this is the

question of complementarity of different sub-disciplines within semiotics.

More specifically, I will address the complementarity of biosemiotics and semiotics of culture. In what way may biosemiotic insights inform the notions of (human) subjectivity and (human) semiotic agency that lie, implicitly or explicitly, at the core of any specific research on human social or cultural realm? And whether this understanding of subjectivity and of semiotic agency may refer to phenomena that are relevant in understanding anthroposemiosis but which are not themselves a subject of semiotic research?

Kaie Kotov — MA (semiootika ja kulturoloogia). Tartu Ülikooli semiootika osakonna teadur. Olulisemad uurimisvaldkonnad: multimeedia kommunikatsioon, kultuuriline identiteet ja kreoliseerumine, semiosfääriline mudel ja selle rakendamine kultuurianalüüsis, semiootiline ökoloogia.

Piiridest vegetatiivse ja animaalse semioosi puhul

Kalevi Kull

1. Zoo- ja biosemiootika kujunemine, mis on kaasa toonud esmase semiootilise läve täpsema määratlemise ja biosemioosi ning antroposemioosi sarnasuste selgitamise, lisab ka vajaduse tähele panna ja uurida erinevusi nende vahel — piire semiootiliste organisatsioonitasemete vahel ehk teiseid semiootilisi lävesid.
2. Sergei Meien (1935–1987), üks hiliseid strukturaliste bioloogias, rõhutas põhjendatud kriteeriumide leidmise olulisust organisatsioonitasemete tüpoloogias. Fülogeneetilise taksonoomia domineerimine bioloogias tõrjus organisatsioonitasemete vaheliste erinevuste uurimise tagaplaanile. Emergentsuse problemaatika ühelt poolt ja biosemiootika teiselt poolt toovad selle taas esile.
3. Analoogselt Aristoteleselt pärineva jaotusega *anima vegetativa*, *anima sensitiva* ja *anima rationale* vahel on asjakohane uurida erinevusi ja piire vegetatiivse (taimse), animaalse (loomse) ja inimliku semioosi vahel (Hoffmeyer 1998; Ingensiep 2001; Kull 2000). Võib oletada, et need kolm määravad põhilised semiootilised organisatsioonitasemed.
4. Jakob von Uexküll rakendas maailma (*Umwelt*) mõistet animaalsele, pidades vegetatiivsele omaseks eluloori (*Wohnhülle*).
5. Helmuth Plessner (1892–1985) iseloomustab positsionaalsuse (*Positionalität*) mõiste kaudu elusolendite organisatsiooniviisi, mis määravad ta ruumilised ja aspektilised piirid, sisemise ja välise (Plessner 1965; 1976). Vegetatiivse ja animaalse eristamisel peab ta esimese omaduseks dividualsust (*Dividualität*) ja avatud organisatsioonitüüpi (*offene Organisationsform*), teise omaduseks individuaalsust (*Individualität*) ja suletud organisatsioonitüüpi (*geschlossene Organisationsform*). Vegetatiivne positsionaalsus on atsentiline, animaalne on tsentiline, inimline aga ektsentiline.
6. Vegetatiivne semioos põhineb äratundmisvõimel ehk ikoonilisusel. Animaalne semioos põhineb (tajumärkide) assotsieerimisvõimel ehk indeksiaalsusel. Inimline semioos põhineb märkide vaba kombineerimise võimel ehk sümbolilisusel.
7. Vegetatiivse semioosi kategooria määrab üldise semioositüübina selle ulatuse täpsemalt ja üldistatumalt kui fütosemioosi (semioos

taimedel, mis haarab vaid osa vegetatiivse semioosi vormidest) või endosemioosi (semioos organismide sees, mis võib olla nii vegetatiivne kui animaalne semioos) mõisted.

Kirjandus

- Hoffmeyer, Jesper 1998. Biosemiotics. In: Bouissac, Paul (ed.), *Encyclopedia of Semiotics*. New York: Oxford University Press, 82–85.
- Ingensiep, Hans Werner 2001. *Geschichte der Pflanzenseele. Philosophische und biologische Entwürfe von der Antike bis zur Gegenwart*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Kull, Kalevi 2000. An introduction to phytosemiotics: Semiotic botany and vegetative sign systems. *Sign Systems Studies* 28: 326–350.
- Plessner, Helmuth 1965 [1928]. *Die Stufen des Organischen und der Mensch: Einleitung in die philosophische Anthropologie*. 2te erw. Aufl. Berlin: Walter de Gruyter.
- 1976 [1961]. *Die Frage nach der Conditio humana*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

On the Boundaries of Vegetative and Animal Semiosis

Vegetative, animal, and human semiosis comprise the basic semiotic organizational levels. Vegetative semiosis is based on the power of recognition (thus iconicity and perceptual categorization), animal semiosis is based on the power of association (thus indexicality), and human semiosis is based on the power of free combination (thus symbolicity).

Kalevi Kull — Tartu Ülikooli semiootika osakonna professor. Uurib semiootika piire. Unustab ja õpib jälle, tasakaalus. ☺

Tekstigeneraatorite süsteemist indiviidi ja kultuuri reproduktiivses (auto)kommunikatsioonis

Peet Lepik

1967. aastal peetud loengus “Ühiskonna ja isiksuse semiootika” (säilinud on konspekt) käsitas Juri Lotman küllaltki ootamatult maagilisust ja religioossust teksti universaalsete sotsiaalsete funktsioonidena.

Ettekanne rekonstrueerib selle piireületava innovaatilise probleemiasetuse semiootilisi tagamaid ja taotleb täiendada ning edasi arendada J. Lotmani marginaalset ja lõpetamata jäänud kontseptuaalset skeemi. Argumenteeritakse teesi, et maagilisus jt sellesarnased funktsioonid saavad olla semioositüübi tunnused. Need semioositüübid moodustavad spetsiifilise intellektuaalsete algoritmide süsteemi, millesse peale mainitute kuuluvad veel vähemalt mänguline (kunstiline), mütoloogiline ja antiteetiline intellektuaalne algoritm.

Nimetatud algoritmid on šifterid, mille domineerivaks struktuurilemendiks on (kultuuri)mälus talletatavad koodskeemid (koodtekstid), millele omistatakse teleoloogiline, aga ühtlasi ka ritualiseeriv ja sakraliseeriv funktsioon. Neil intellektuaalsetel algoritmidel on indiviidi ja kultuuri reproduktiivses (auto)kommunikatsioonis tekstigeneraatorite roll. Nad võivad aga produtseerida ka diskursust, mis on lähteallikaks oleva koodtekstiga isomorfne üksnes algoritmi formaalse mehhanismi (J. Lotmani termin) tasandil. Koodskeemi poolt genereeritava teksti sisu võib olla üpris varieeruv. Näiteks on maagilise algoritmi formaalne mehhanism detailideni avastatav reklaamitekstides, mida maagiaga on möödaminnes ja mõneti ebaõnnestunult seostanud vaid Winfried Nöth; mütoloogiline koodskeem realiseerus efektselt Balti ketis; XX sajandi totalitaarsed liidrid löid religioosse koodskeemi kasutamiseks määratult laia kasutusvälja jne.

On the System of Text-Generators in the Reproductive (Auto)communication of the Individual and Culture

The aim of the paper is to develop the marginal conceptual idea of Juri Lotman according to which the magicality and religiousness are treated as having universal communicational (social) functions. A proposition is argued, which treats the magicality and other communicational functions as intellectual algorithms. These are subjected to description as shifters in the reproductional (auto)communication, the dominant structural element of which is a scheme-code (text-code) which has a teleological and at the same time a ritualizing and sacralizing function. In the communicational process these intellectual algorithms work as text generators.

Peet Lepik — MA kultuuriajaloos (“Tadžiki-pärsia islamikultuuri kujunemise eeldused”), praegu semiootika mittekoosseisuline lektor Tallinna Ülikoolis. Semiootika-alased tööd on seotud kultuuri-universaalide uurimisega (“Müüdi ja maagia semiootiline spetsiifika” (2001); “Antikultuuri fenomen nõukogude kultuuris” (2000) jt).

Värsi piiridel

Maria-Kristiina Lotman

1. Värsialgus ja -lõpp. Üks silmatorkavamaid jooni värsistruktuuri arengus on see, et värsi lõpuosa on tihtipeale korrastatud tunduvalt rangemate reeglitega kui algusosa — mida varasem värss, seda selgemini see kontrast pindstruktuurides avaldub. Üheks põhjuseks on universaalne tendents, et värsistruktuur hakkab välja kujunema nimelt värsi lõpust ning meetriline korrastatus levib aja jooksul alguse suunas. Teine põhjus tuleneb aga vajadusest märgistada värsirea lõppemist: mäрге värsirea lõppemise kohta avaldub lisaks süntaktilisele ja eufoonilisele tasandile ka värsistruktuuris, eelkõige kindlas sõnapiiiride paigutuses.

Käesolevas ettekandes analüüsitakse eeleegilise distihhoni näitel mõningaid universaalseid meetrilisi ja rütmilisi tendentse, mis ilmnevad värsi piiridel.

2. Eleegilise distihhoni päritolu ja struktuur. Eleegiline distihhon arenes välja vanakreeka luules joonia meetrilises süsteemis kaherealise stroofina, milles heksameetrile lisandus viimase derivaadina pentameeter. Pentameeter koosneb kahest katalektilisest daktüülisest poolvärsist, millest teises on alati kaheksa silpi. Esimeses pooles aga on analoogiliselt heksameetriga võimalik ka daktüleid kontraheerida spondeusteks. Tavaliselt põhjendatakse taolist poolvärsside vahelist meetrilist erinevust püüdega vältida monotooniat, mis tekiks kahe puhtdaktüülilise poolvärsi kordamisel. Kuid monotooniat aitaks vältida pigem spondeuste võimaldamine ka teises poolvärsis: seda võiks käsitleda hoopis distihhilise stroofi lõpu demarkeerimisena ning seega eriti ilmeka näitena meetrilise üksuse fikseeritud lõpust. Et eleegilise distihhoni värsiehitus on märksa rangemalt reguleeritud kui stihhilise heksameetri oma, on ka teised värsilõpu märgid selgemini välja arenenud kui stihhilises heksameetris.

3. Rooma eleegiline distihhon. Rooma eleegilises distihhonis muutuvad värsipiirid veelgi markeeritumaks. Kasvab tendents alustada värsirida daktüliga; klausel muutub üha rangemaks. Heksameetri puhul langevad värsirõhud sõnarõhkudega kokku kahes viimases värsijalas. Pentameetri puhul see nii ei ole, sest ladina

sõnarõhkude seadused lubaksid selle värsimõõdu puhul sõnarõhkudel värsirõhkudega kokku langeda ainult juhul, kui viimane sõna oleks ühesilbiline (viimase keeld muutub aga üha rangemaks: nt Ovidiusel on pea alati pentameetri lõpus kaheasilbiline sõna). Loomuliku keele rõhud kalduvad langema kokku pika positsiooniga neljandas värsijas, samal ajal kui sellist kokkulangemist välditakse viiendas värsijas. Ka süntaktilisel tasandil tekivad kindlad reeglid: rooma eeleegilised distihhoniid on tavaliselt tihedalt seotud grammatilised üksused, mille piirideks on stroofipiirid. Ovidiusel on värsi klausel reguleeritud mitte üksnes seal esinevate sõnade silpide arvuga, vaid ka grammatilise vormiga: peaaegu alati tulevad seal ette substantiivid, verbid, asesõnad; omadussõnu ja adverbe leidub selles positsioonis ainult siis, kui need on afektiivsed. Rooma eeleegilises distihhoniis muutub sagedasemaks ka juba kreeka hellenistlikel autoritel esinenud eufooniline riim.

4. Eleegiline distihhon eesti luules (Villem Ridala näitel). Ridala on üle võtnud antiikautorite võtte riimida pentameetrite poolvärsside lõpusõnu. Ent kui Ovidiuse pentameetrites oli selline riim mitte reeglipärane, vaid üksnes eufooniline (iseloostades u 25% värsidest), siis Ridalal on luuletusi, kus on pentameetrite poolvärsside vahel fikseeritud ühesilbiline meesriim. Ridala eeleegilise distihhoni värsipiirid on sageli ka semantiliselt markeeritud.

On the Boundaries of Verse

1. Verse: its beginning and end. One of the most conspicuous features of the evolution of verse is that its ends are often more strictly regulated than the beginnings. One of the explanations is a universal tendency that the metrical organization of verse starts to evolve from verse-end. The other reason is the need to signify the ending of the line.

In the paper some of the universal tendencies of verse boundaries are analyzed, using the example of elegiac distich.

2. The origin and structure of the elegiac distich. Elegiac distich evolved in the ancient Greek poetry as a two-lined stanza, where the first line was hexameter and the second pentameter, being the derivate of the latter. The metrical rules of the second half of the pentameter can be treated as a vivid example of the fixed ending of a metrical unit.

3. Roman elegiac distich. In the Roman elegiac distich verse boundaries become even more demarcated. The growing tendency is to start a line with a dactyl; clausula becomes even stricter. Fixed rules characterize also the syntactic structure. The euphonic rhyme that was already used by the Hellenistic authors becomes more frequent.

4. Elegiac distich in the Estonian poetry. Villem Ridala has adopted the device of ancient authors to rhyme the endings of the half verses of pentameter, but in his verse rhyme becomes regular. The endings of V. Ridala's distichs are often semantically marked as well.

Maria-Kristiina Lotman — (PhD 2003, Tartu) on Tartu Ülikooli klassikalise filoloogia lektor; tema peamised uurimisvaldkonnad hõlmavad antiikvärsi meetrumit, rütmi ja värsisüsteeme ning eesti värsi rütmi ja tüpoloogiat. Avaldanud artikleid ajakirjades *Sign Systems Studies*, *Acta Semiotica Estica*, *Trames*, *Studia Humaniora Tartuensia*, *Keel ja Kirjandus* jm.

Piiritu semiootika? Ehk kas kommunikatsioon mehe ja naise vahel on võimalik?

Andres Luure

Semiootikateadusel on piirid. Teda piiravad sellised põhimõisted ja ühtlasi uurimise tööriistad nagu märgisüsteem ja tekst (või semioos). Kui semiootika nendest raamidest väljub, siis on kahtlane, kas ta enam on semiootika — või vähemalt, kas ta enam on teadus. Miks aga on oluline või tähtis, et semiootika jääks teaduseks?

Kas miski võiks semiootikalt nõuda oma piiridest lahtiütlemist? Mis muu võiks seda teha kui semiootika uurimisobjekt. Ma pole kindel, mis see on, aga oletame, et see on kommunikatsioon. Niisiis võiks küsida, kas semiootika piirid on vastavuses kommunikatsiooni piiridega. Mis on aga kommunikatsiooni piirid? Teiste sõnadega, millal ei ole kommunikatsioon enam kommunikatsioon?

Et asja selgitada, vestan pisut muinasjuttu — räägin ei-tea-millest (õigemini ei-tea-kellest) ei-saa-arukuidas. Tegelasi on kaks: Õige Mees ehk Mõtletja ning Hea Naine ehk Tahtja. Õige Mehe lugu on alati õige, sest see on grammatiline — öeldu on arusaadav märgisüsteemi raames. Hea Naise jutt on iga kord hea, sest see on semioosiline — öeldav on mõistetav semioosi etapina. Õige Mees on alati valmis ning on alati olnud valmis: ta ongi õigupoolest märgisüsteem. Hea Naine on iga kord pooleli ja jääbki iga kord pooleli: ta ongi tegelikult semioos.

Mis takistab Õige Mehe ja Hea Naise vahelist kommunikatsiooni? Puudub raamistik, millesse see saaks paigutada. Säärane kommunikatsioon eeldaks kummagi jaoks lahtiütlemist kommunikatsiooni aluseeldustest. Mõtletja peaks hakkama nägema vale lugu ja tahtja peaks hakkama kuulama halba juttu. See aga pole võimalik, niivõrd kui Mõtletja kuuleb üksnes õiget lugu ja Tahtja näeb ainult head juttu. Mõtletja kõrv filtreerib välja üksnes selle, mida märgisüsteem võimaldab arusaadavaks tõlgendada. Tahtja silm on suunatud ainult sellele, mis semioosi edasi viib. Mõtletja on ükskõikne tähenduse vastu, ja Tahtjal ei õnnestu talle tähendust edastada. Tahtja ei huvitu mõttest, ja Mõtletja ei oska talle mõtet näidata.

Muinasjutt, mis pole jutt ega lugu, võiks olla ühtaegu jutt ja lugu. Muinasjutt on jutt (mitte lugu), kuivõrd Mõtletja ei oska ette näha, mis

muinasjutus edasi saab. Muinasjutt on lugu (mitte jutt), kuivõrd Tahtja ei suuda taibata, mida muinasjutuga öelda tahetakse. Muinasjutt on meedium Mehe ja Naise vahelises kommunikatsioonis, milles Õige Mees osutub Heaks Meheks ja Hea Naine muutub Õigeks Naiseks. Säärane kommunikatsioon on kommunikatsioon, mis on saanud võimalikuks muinasjutu tõttu ja tegelikult tänu muinasjutule. Muinasjutt on märgisüsteemist lahtiütlemine ja semioosi reetmine ning ühtlasi ustavus ja truudus kommunikatsioonile.

Et semiootika saaks täita võimatu kommunikatsiooni võimalikkuse edendamise missiooni — just seda ootab ja loodab semiootikalt inimene —, tuleb tal loobuda loogilisest (mõttelejalikust) ja mõistelisest (tahtjalikust) vägivallast, mis on mõeldud semiootiku mõtete ja eesmärkide kontrollimiseks ja ohjeldamiseks. Selleks, et edendada muinasjuttu, peab semiootika olema muinasjutuline.

Semiotics without Borders?

Or Is the Communication Between Man and Woman Possible?

My tale is a fairy tale: that is, I am speaking about you-don't-know-what (-who) you-don't-understand-how. The fairy tale features two protagonists: Right Man (aka Thinker) and Good Woman (aka Wanter). Right Man's story is always right: it is understandable in the framework of some sign system. Good Woman's talk is good every time: it is understandable as a stage in some semiosis.

There is no framework for the communication between Right Man and Good Woman. Or else, Thinker should look at false stories and Wanter should listen to bad talk. This is impossible as Thinker hears just right stories and Wanter sees only good talk. Thinker's ear is concentrated on just what the sign system enables to interpret to be understandable. Wanter's eye is directed at only what advances the semiosis. Thinker is indifferent to significance, and Wanter does not succeed in conveying the significance to him. Wanter is not interested in the sense, and Thinker does not know how to show sense to her.

In order to advance the impossible communication between Man and Woman, a communication using fairy tales, semiotics is to tell fairy tales.

Andres Luure — Tartu Ülikooli doktorant semiootika alal ja Tallinna Ülikooli Eesti Humanitaarinstituudi teadur, õpetab filosoofiat.

**“Piirilepingud” teaduses: raskused teadusfilosoofilisel ja
-sotsioloogilisel teaduse määratlemisel**

Endla Lõhkivi

Tegevusteoreetilise teaduskäsitluse järgi ei ole teaduses ega teaduse kohta kõrgemat autoriteeti kui teaduskogukonna arvamus. Seetõttu võib teadusdistsipliinide piire mõista kui kokkuleppeid. Kuid kokkulepped ei sünni tühjale kohale. Mis on kokkulepete aluseks? Teadusfilosoofia seisukohalt võib selleks olla paradigma, uurimisprogramm, uurimistraditsioon, kindel teaduslik meetod või ka praktikate tüüp. Teadusliku teadmise sotsioloogia järgi kindlaid aluseid ei ole, piiride kujunemist tuleb igal üksikjuhtumil käsitleda eraldi konkreetse kultuurilises kontekstis. Ometi on teadmissotsioloogidel nende üksikjuhtumite käsitlemiseks olemas eelteadmine või intuitsioon, et tegemist on teadusega. Mille alusel see kujuneb? Oma ettekandes käsitlen kriitiliselt Thomas F. Gieryni sotsioloogilist teadusemudelit.

Boundaries in Science: Problems with the Definition of Science in Philosophy of Science and Sociology of Scientific Knowledge

Given that there is no higher authority in science than the opinion of scientific community, one may want to investigate the grounds that endorse this consensus. As seen in philosophy of science, most scientists identify their views with one or another tradition, research programme, paradigm, or type of research practice. In sociology of scientific knowledge, however, the identities of disciplines, research areas, traditions, are more context dependent and always open to further negotiation. At the same time, sociologists seem to have a clear idea which candidates for science deserve further analysis. Where do these pre-intuitions stem from? In my presentation I shall critically analyse Thomas F. Gieryn’s sociological model of science.

Endla Lõhkivi — PhD, Tartu Ülikooli filosoofia osakonna dotsent.

Ökosemiotika, looduskirjandus ja liikidevaheline kommunikatsioon

Timo Maran

Ettekanne ühendab endas kolme marginaalset nähtust: ökosemiotikat, looduskirjandust ja liikidevahelist kommunikatsiooni. Ökosemiotika kui semiootika haru kontseptualiseerisid 1990. aastate keskel K. Kull ja W. Nöth. Käesolev ettekanne lähtub arusaamast, et ökosemiotika uurimisobjekt on mitmeosaline, hõlmates loodust, nii nagu seda inimkultuuris kujutatakse, semioosilisi protsesse looduses eneses ja nende kahe vastassuhteid. Kultuuri ja looduse vahel eeldatakse intensiivsete tähenduseseoste olemasolu. Seeläbi balanseerib käesolev ettekanne ühtaegu semiootika piiridel, rakendades semiootikat metatasandil inimkultuuri ja temast väljapoole jäävate nähtuste uurimiseks, ning tegeleb objektitasandil piiride semiootikaga, analüüsides inimese märgikäitumise ja looduses toimivate märgisüsteemide suhteid.

Uurimuse materjaliks on looduskirjandus, täpsemalt võetakse vaatluse alla kolm Eesti looduskirjanduse esinduslikku teost: Fred Jüssi “Jäälõhkuja” (1986), Peeter Ernitsa “Mõned mu naabrid” (2003) ja Rein Kuresoo “Loodus on lähedal” (2001). Looduskirjanduse mõiste alla võib liigitada essee vormis kirjutisi, mis seostavad loodusteaduslikku teadmist ja autori isiklike looduskogemusi ning suunavad lugejat esteetiliste kirjelduste ning emotsionaalse osaluse kaudu looduskkeskkonnale tähelepanu pöörama. Ökosemiotika positsioonilt, mis keskendub tähenduseseoste kirjutatud teksti ja looduskeskkonna vahel, on looduskirjandus kirjeldatav ka kui kultuuriline väärtusotsustus, mis taotleb tõsta looduse semioosilisi protsesse ülespoole inimese interpretatsioonihorizonti.

Ettekanne kasutab ökosemiotilist vaadet, et analüüsida liikidevahelise kommunikatsiooni kujutamist looduskirjanduses. Analüüsi eesmärgiks on välja tuua inimeste ja loomade vaheliste kommunikatsiooniliste suhete võimalikkus konkreetse materjali põhjal ning selgitada, millistel viisidel neid suhteid looduskirjanduse teostes kujutatakse. Liikidevahelise kommunikatsiooni käigus tuleb osalistel ületada erinevate semiootiliste süsteemide kasutamisest tulenev kommunikatsioonibarjäär. Lisaks inimese ja looma vahelisele

kommunikatsioonile on see probleemiks ka ilma inimese osaluseta toimivas kommunikatsioonis erinevate loomaliikide vahel.

Nimetatud kolme looduskirjanduse teose analüüsi põhjal on esmalt võimalik eristada kahte tüüpi kommunikatsiooniolukordade kirjeldusi: juhtumeid, kus eri liiki loomad kommunikeeruvad omavahel ning autorile jääb vaatleja roll, ning juhtumeid, mille käigus autor ise osaleb kommunikatsioonis selle ühe osapoolena. Analüüsi põhjal võib teha järgmised esialgsed järeldused. 1. Kommunikatsioon inimese ja teiste elusolendite vahel on looduskirjanduse teoste põhjal võimalik ning leiab küllalt sagedast kirjeldamist. 2. Edastatavad teated liikidevahelises kommunikatsioonis ei pruugi olla teated selle harjumuspärases tähenduses, nagu helilised või visuaalsed signaalid, vaid võivad olla ka taktiilsed puudutused või lihtsalt teisele osapoolle tähenduslikud tegevused. 3. Kommunikatsiooni aluseks olevad suhted osaliste vahel on väga erinevad. Kommunikatiivne aktiivsus võib olla näiteks konfliktolukorra väljendus või lahendus, juhusliku kohtumise tagajärg, sümbiootilise, karjalise või seksuaalse suhte väljendus, tähistada inimesele looduse normaalset olekut või olla talle mingi positiivse mõju tõttu atraktiivne. 4. Liikidevahelised kommunikatiivsed suhted on tihti tulenevad sama keskkonna, ressursi või kommunikatsioonikanalite jagamisest. Sagedased on olukordade kirjeldused, kus teated jõuavad kolmanda osapooleni, kellele need pole mõeldud, kuid kes neist mingil viisil kasu lõikab. 5. Kommunikatsioonibarjääri esinemine eri liikide vahel, sh inimese ja teiste loomade vahel näib olevat teadvustatud, kuid selle küsimuse lahendamise strateegiad on eri autoritel erinevad.

Fred Jüssi kirjeldab erinevusi kommunikatsiooni osaliste vahel ning näib rõhutavat kommunikatsioonibarjääri ja arusaamisraskusi, Peeter Ernits soovib püüa kommunikatsioonibarjääri inimese ja loomade vahel ületada, keskendudes loomade kommunikatsiooni vahendamisele. Selleks tõlgendab ta loomade käitumist inimese toimimisloogikast ja emotsioonidest lähtuvalt ning otsib loomade hääliksuste ja muude teadete võimalikele tähendustele inimkeelseid väljendusi. Ka Rein Kuresoo otsib loomade hääliksustele inimkeelseid vastseid, kuid erinevalt Ernitsast ei püüa ta mõtestada kasutatavate teadete tähendusi, vaid pakub pigem atraktiivseid sõnavormeleid hääliksuste vormi väljendamiseks. Kuresoo kirjutab ka eksplitsiitselt eri linnuliikide keeltest, mida inimesel on võimalik imiteerimise läbi järele aimata.

Analüüs toob esile võimaluse looduses toimuva kommunikatsiooni teadvustamiseks, mis ei eelda kasutatavate teadete tähenduste tundmist. Selleks, et inimese teadvustaks kommunikatsiooni, piisab arusaamisest, et loom näitab üles mingit aktiivsust, mis on tõenäolikult tingitud kommunikatsioonis osalemisest. Ka kommunikatiivne kontakt inimese ja looma vahel võib aset leida ilma teise osapoole teateid ja nende tähendusi tundmata, juhul kui keskendutakse teate vormi taasloomisele näiteks imiteerimise läbi.

Ecosemiotics, Nature Writing, and Communication Between Species

The paper applies ecosemiotic approach to analyze how the communication between different species is depicted in nature writing. The aim of the study is to demonstrate, on the basis of concrete material, the existence of semiotic relations between humans and other animals and to analyze the different ways in which communication is expressed. For that purpose, three representational books of Estonian nature writing — “Jäälõhkuja” [Icebreaker] by Fred Jüssi (1986), “Mõned mu naabrid” [Some of My Neighbours] by Peeter Ernits (2003) and “Loodus on lähedal” [Nature is Close] by Rein Kuresoo (2001) — are studied.

Based on the analysis, the following conclusions can be drawn. We can distinguish between two types of communicative situations: first, there are cases when different species communicate with each other and the author holds the position of the observer, and second, there are cases when the author himself actually participates in communication. Messages transmitted in communication between species are various such as sounds or visual signals but also touches and activities significant to the other party. Ecological and situational relationships, which underlie communication, vary a lot. Authors generally acknowledge the existence of communication barrier between species, but for solving or overcoming this problem different authors use different strategies. It can be concluded that in nature writing, communication between different animal species as well as between humans and animals is considered possible. This communication does not seem to require sharing the same meanings and code.

Timo Maran — PhD, doktoriväitekirja teema “Mimikri kui kommunikatsiooni-semiootiline fenomen” (2005). Tartu Ülikooli semiootika osakonna teadur, Eesti Semiootika Seltsi aseesimees. Peamised uurimisteemad: bioloogilise mimikri semiootika, ökosemiootika ja Eesti looduskirjandus.

Viibida piiril. Ruumilisest ja ajalisest otsustamatusest

Daniele Monticelli

Lotmani piirikäsitlusel on palju erinevaid rakendus- ja arendusvõimalusi. Need võiks jagada kahte suurde rühma. Esimestes tõstetakse esile **oma ja võõra** problemaatika. Piir on siin individuaaliseerimise printsiip, “esimese isiku vormi väline piirjoon”, sisemise “meie”- ja välise “nende”-ruumi eristamise vahend, mille fikseerib sisemise ruumi enesekirjeldus. Selline käsitlus eeldab sisemise ruumi ühtlust ja selle tagajärjeks on sageli välistav identiteedikontseptsioon, lähtugu see iseeneslikust või reaktiivsest algest. Piirid on siin selged jooned, mis toimivad sisemist ruumi organiseeriva koordinaadisüsteemina nii ruumiliselt — pole segadust sisemise ja välise vahel — kui ka ajaliselt — mineviku/oleviku/tuleviku telg on sirgjoon, mille rullub lahti üks ainus (aja)lugu. Lotmani tekstides jääb selline piirikäsitlus minu arvates pigem sissejuhatavaks. Edasiarenduse käigus tõstetakse piirid sisemise ruumi sisse — võõras (teine) on juba alati oma (sama) sees. Ühtlustav enesekirjeldus ja ühtne identiteet on sellises valguses hegemoonsed konstruktsioonid, mis hõivavad sisemise ruumi keskuse. Oma ja võõra vastandumist asendab siis keskuse ja perifeeria dialektika, mille pidevad nihked muudavad nii sisemise ruumi struktuuri kui ka selle suhteid välise ruumiga.

Teine käsitlusviis mõistab piiri kui ambivalentset ruumi, mis nii eraldab kui ühendab ja mis võimaldab kommunikatsiooni sisemise ja välise vahel. Selles käsitluses tõuseb esile **tõlke** problemaatika ja piiri määratletakse kui filtrit, kelmet, mis teisendab välise ruumi elemente nii, et need oleksid vastuvõetavad sisemisse ruumi. Vastupidiselt esimesele tõstab teine käsitlus esile sisemise ruumi heterogeensuse, mis on tingitud selle osaruumide elementide erinevast tõlgitavuse või tõlkimatuse astmest. Piir toimib aga ikka kui eraldusjoon sisemise ja välise vahel.

Piirikäsitlus, mida sooviksin oma ettekandes arendada, lähtub ideest, et piirist ei peaks mõtlema kui joonest vaid kui paigast, kus saab viibida. See paik on nii ruumiliselt kui ajaliselt “liigestest lahti”, selle topograafiat ja selles toimuvaid protsesse iseloomustab otsustamatuse ja ennustamatuse. Esiteks on võimatu otsustada, kas piiriruum asub sees või väljas, kas see kuulub sisemise või välise

juurde, omale või võõrale. Piir ei ole enam eraldusjoon ega kontaktipunkt, vaid ala, milles tavalised vastandused kaotavad tähenduse. Teiseks, just see piirjoone hägunemine ja muutumine laiguks on otseselt seotud võimega lülituda plahvatusprotsessidesse. Lotmani sõnul loovad plahvatushetked “otsekui aknaid [lävesid, piirialasid, kus on võimalik viibida] semiootilisse kihti”. Plahvatuse käigus muutub ajaline sirgjoon ennustamatute võimaluste kimbuks, aeg omandab mitmemõõtmelisuse, vabaneb pidevate protsesside põhjuse/tagajärje seadusest. Sisemise ruumi enesekirjelduste poolt fikseeritud tähendused ja tähendusetused asenduvad universaalse tähenduslikkusega, sest ennustamatus ja otsustamatus lubavad “pidada tähenduslikuks kõike”.

Piiri kehaks saamise illustatsiooniks toon mõned näited 19. sajandi Itaalia luuletaja Giacomo Leopardi teostest.

Lingering in the Border. On the Undecidability of Space and Time

In my paper, I will try to develop Y. Lotman’s considerations on the notion of border in a sense which differs from two prevalent approaches to the question: 1) the own/foreign paradigm, which considers the border as a clear delimitation between our “internal” space and their “external” space; 2) the translation paradigm, which considers the border as the filter for elements of the external space to be admitted within the internal space.

I will consider the border as a place of its own, where it is possible to linger, instead of a simple line of demarcation. This place is spatially and temporally “out of joint”. First of all, it is impossible to decide whether the border-space belongs to the internal or to the external space. Secondly, the border-space is the place of explosive processes effacing linear time and the law of causality.

This “embodiment” of border will be illustrated with some examples from the work of Giacomo Leopardi, an Italian poet of the 19th century.

Daniele Monticelli — Tartu Ülikooli semiootika doktorant. Töötab itaalia keele ja kultuuri lektorina Tallinna Ülikooli Eesti Humanitaarinstituudis ning kontrastiivlingvistika teadurina Tartu Ülikoolis.

“Sees” ja “väljas” keskaja itaalia luules

Ülar Ploom

Ei surnud ma, ei jäänud ma ka ellu (Dante, “Inferno” XXXIV, 25)

Kõrgkujutlusel siin sai vägi otsa (Dante, “Paradiso” XXXIII, 142)

On võimatu üheselt defineerida itaalia keskaegset luulet. On leitud kokku, et see sünnib 13. sajandil (Sitsiilias, Umbrias, Toskaanas, Lombardias ja Venetos), ilmselt seetõttu, et seda kirjutatakse (lihtsustatult öeldes) itaalia keeles ja teatud ühistes vormides (sonett, kantsoon, ballata, tertsiin jne) ning teatud ühistel teemadel, näiteks armastus ja tunnetus (oma koht on muidugi nt sonetivormis burlesksel luulel jne).

Selles ettekandes käsitatakse just tunnetuse teemat ühe semiootilise aspekti — “sees” ja “väljas” — raames, mille aluseks on kognitiivne mudel Aristotelese teoses “De Anima” (“Peri psyche”), mis levis Euroopas ladinakeelses tõlkes 13. sajandi keskpaigas. Aristotelese aktiivse (*intellectus agens*) ja passiivse intellekti (*intellectus possibilis*) suhet kommenteeriti väga erinevalt. Uusverroistlikud kommentaarid (Albertus Magnus, Aquino Thomas jt) on andnud erineva “sees–väljas” suhte näiteks Guido Cavalcanti ja Dante luules. Kui Cavalcanti *intellectus possibilis* on universaalne, väljaspool individuaalset tunnetajat (näiteks ballatas “Perch’i’no spero di tornar giammai”), siis Dante üritab sellega polemiseerida juba “Uue elu” (“Vita nuova”) lõpuosas seesmise ja välimise mõistmise (sonett “Oltre la spera che più larga gira”, VN, LXI) ühendamiskatses.

Ettekanne keskendub siiski tomistlik–aristootellikule tunnetusmudelile ja selle võimalikule rakendusele Dante “Komöödias”. Oma traktaadikogumikus “Pidusöök” (“Convivio”) tsiteerib Dante mõlemaid, nii Aristotelest kui Thomast. Thomase mudelis on mõistmine kaheastmeline protsess. Esiagne miskisus [*quidditas*] lokaalsel tasandil (*simplex apprehensio*) asetatakse makrotasandil universaalsesse struktuuri ja tehakse otsustus alles siis. Dante “Komöödias” täidab *simplex apprehensio* funktsiooni üldjuhul Dante-tegelane; otsustus [Dantel *discernimento*] makrotasandil saavutatakse mingi kõrgema *intellectus agens*’i toimetel, kusjuures need *intellecti* on hierarhiseeritud (näit “Põrgus” Vergilius ← Beatrice ← p

Lucia ← p Maarja; “Paradiisis” Beatrice (→) ← Bernardus (→) ← p Maarja // ← Kolmainu Jumal). Seega, ideaalselt on kognitiivse süsteemi idee või tsentrum süsteemist alati väljas, kuni Kolmainu Jumal on äkitselt ainult sees, ja ülemineku piir jääb väljendamatuks.

Samas tekib paratamatult piirsituatsioon kogu “Komöödia” kulgemises, kus vahekord “sees” ja “väljas” vahel muutub problemaatiliseks ja “miskisus” pigem “seesusena” esitub (“see-sus” kui *haeccitas* ja “sees-us” kui seesolemine). Teisalt on “Komöödia” kunstiteos, milles on oluline osa Dante-tegelase ja Dante-autori dialektikal, mis jäiga tunnetusliku mudeli üheülbalist rakendamist modifitseerib.

On Some Problems of the Relation of the “Inside” and “Outside” in Medieval Italian Poetry

The aim of this paper is to discuss some problems connected with the relation of “inside” and “outside” in Italian medieval poetry, especially concerning the intellection. The problems of cognition (usually related to the theme of love) became almost topical of the philosophically oriented poetry especially after the spread of Aristotle’s “De Anima” (“Peri psyche”) in the 13th century Europe, which was interpreted in different ways. Some of the most interesting examples are provided by the Florentine poets Guido Cavalcanti and Dante Alighieri.

The paper focuses on the possibility of applying the Thomistic–Aristotelian model of cognition to Dante’s “Comedy”. According to this model intellection is a twofold process. The initial *quidditas* (whatness) is the result of *simplex apprehensio*, which in the “Comedy” is generally the function of Dante- the character, whereas in the revised process of judgement it is the role of some higher *intellectus agens* to guarantee the harmony of the macrostructure. The higher *intellecti* function hierarchically. Semiotically we may say that the idea or the reason or even the centre of a cognitive system thereby always seems to be outside of the system.

However, we come across crucial moments, when this principle does not work and instead of the *quidditas* explained from the outside, it rather presents itself as a *haeccitas* (thisness or even “pure” inside), which does not submit itself to intellection. On the other hand, the “Comedy” being a work of art, the dialectic of Dante-the author and

Dante-the character does not permit the simplistic application of the model.

Ülar Ploom — (PhD võrdleva kirjandusteaduse alal) on Tallinna Ülikooli Eesti Humanitaarinstituudi romanistika professor. Peamisteks uurimisteedeks on hilis-keskaja ja renessansi autorite poetika, 20. sajandi luule ja proosa ning tõlkepoetika. Lisaks teadustööle on ta tõlkinud eesti keelde itaalia kirjandust, avaldanud esseid ja kaks luulekogu.

Semiosfääri piir

Linnar Priimägi

Semiosfääri mõiste arenes Juri Lotmanil välja kollektiivse mälu kontseptsioonist, millele ta 1970. aastal ilmunud kogumikus “Artikleid kultuuritüpoloogiast I” rajas oma kultuurisemiootika.

“Kollektiivne mälu” kujutab endast keerukat ning eksitavat metafoori. Esmapilgul võib selles näha individuaalse mälu kollektiivseeritud analoogi, aga lähemal uurimisel selgub, et tegu on lähedaste, kuid siiski võrreldamatute nähtustega.

Need nähtused on lähedalt seotud, sest potentsiaalse mäluna saab kollektiivne mälu aktualiseeruda üksnes kui individuaalse mälu funktsioon: iga teadmissisu on kollektiivsest mälust esilekutsutav vaid individuaalse mälu kaudu ning iga teadmissisu saab kollektiivsesse mällu ka salvestuda ainult individuaalse mälu vahendusel. Seda asjaolu dokumenteerib psühholoogiateaduste arusaam, et kollektiivne mälu (ingl. *collective memory*) on “nimetus oletusele (!), et mingi rühma teatavad ühised kogemus- ja kujutlussisud on tekkinud vastavate mälujälgede päriluse teel”.

Samas torkab silma rida põhimõttelisi erinevusi. Individuaalse mälu maht on piiratud ja mõõdetav, kollektiivse mälu maht on lõpmatu, st kollektiivsel mälul ei olegi mõõdetavat mahtu. Kui Püha Augustinus (muidugi tuginedes antiikaja reetorite Cicero ja Quintilianuse õpetustele) rääkis individuaalse mälu “ruumist”, evitades seega kujutluse millestki piiratust, siis kollektiivsel mälul säärast piiri ei ole. Individuaalse mälu tõhusust mõõdab mälusisude selgus ja konkreetsus, kuid kollektiiv talletab oma püsijäämise seisukohalt olulisimaid kultuurimälu sisusid (keel, müüdid, sümbolid) ähmaste, üheselt määratlematute objektidena.

Individuaalset mälu peetakse üheks kõige põhjalikumalt läbivalgustatud fenomeniks psühholoogias, kuid selle uurimisel kasutatud meetodid ei kõlba uurimaks kollektiivset mälu. Nimelt samastatakse psühholoogiateaduses (individuaalse) mälu fenomen õppimise fenomeniga, samal ajal kui kollektiivsest mälust reprodutseeritakse ka sisu, mida ei olda isiklikult ega tahtlikult omandatud (näiteks punase värvuse sümboolika!). Ebbinghaus rajas psühholoogilise mäluteooria verbalistlikule alusele (katsed mõttetute

silpidega), aga kollektiivne mälu, nagu osutab Lotman, ei ole alustelt üldse sõnaline ja seda (visuaalsest) mõtlemisest lahutada pole võimalik. Tõsi, neuropsühholoogid räägivad ka “tajumälupildist” (mis võib esineda teiseski meelemodaalsuses), “nägemismälupildist” ja “kujutusmälupildist” (mida peetakse polümodaalseks), kuid nende fenomenide seos muu mälu teooriaga jääb nõrgaks.

Kujutus mälusisude märgilisest spetsiifikast kollektiivse mälu ruumis sarnaneb Jungi transtsendentaalse alateadvus- ning arhetüübiõpetusega, mida Lotman tõsiteadlasena ei saanud üle võtta. Seepärast seostas ta semioosiprotsessi viivitusega inimorganismi stiimuli ja reaktsiooni vahel: just selles ajalõtkus talletub märgina tulevase reaktsiooni võimalus (“Kultuur ja plahvatus”, 1992). Kuid säärane lokalisatsioon ei räägi veel mitte midagi semioosi piiridest. Semioos jäi endiselt lahtiseks vaimutegevuse alaks.

Siin pakkus Lotmanile pidet käsitus biosfäärist ja selle tserebraliseeritud kujust, noosfäärist. Kuid ka Vernadski teadusliku autoriteedi toel sõnastatud “semiosfäär” pole muud kui eksitav metafoor, sest mittemateriaalsel semiosfääril ja geobioloogilisel noosfääril on jälle rohkem erinevusi kui sarnasusi — täpselt nagu kollektiivsel mälu ning individuaalsel mälu.

Semiosfääri dünaamilise ehituse kõige täpsemat analoogi pakub Lotmanile tema artiklis “Kultuur kui subjekt ja iseenese objekt” (1989) osutatud Leibnizi monadoloogia: semiosfäärid (mitmuses!) toimivad monaadidena, mis sisalduvad üksteises (matemaatilise transfiniitsuse põhimõttel) ja piiritlevad üksteist preetableeritud harmoonias mingi *monas monadum*’i osadena.

Leibnizi monadoloogia kõrval võiks semiosfääri fenomen vastata ka Parmenidese ontoloogiale: semiosfäär on kerakujuline, sest teda ei saa olla ühes suunas rohkem kui teises ja kera on ainus mudel, mis rahuldab seda tingimust; tolle kera keskpunkt paikneb korruga igas ruumipunktis, sest kera raadius on lõpmatu, samas aga nõuab kerakujulisus ise piiritletust mingi muu keskkonnaga, välismaailmaga, millega tal on sfääriline piir.

Nõnda kujutab “semiosfäär” endast “kollektiivse mälu” sünonüümi, kuid kannab terminoloogilise metafoorsuse psühholoogia vallast filosoofia valda. Semiosfääri piiri(de)st tuleb rääkida Parmenidese, Leibnizi ja Cantori keeles.

Sigmund Freud vaadete areng kandis ta psühholoogiast kultuuriteooriasse. Ka Juri Lotmani kultuurisemiootika on filosoofiline distsipliin.

The Semiosphere Border

The semiosphere concept of Y. Lotman derived from his conception of the collective memory launched in the end of 1960s. However, the collective memory is a misleading metaphor: it cannot be analyzed by methods used in psychology of the individual memory, it has no measurable or limited capacity and culturally most relevant issues contained in it are not in the form of clear knowledges but only vague phenomena like languages, myths, symbols. As such, Lotman's collective memory could be equated with Jung's collective unconscious — but he distanced himself from such an arcane ascendancy. So he preferred to connect his cultural theory to the biosphere concept of Vernadsky by speaking of semiosphere — but it is also a mere metaphor because the semiosphere differs from the biosphere even more than the collective memory differs from the individual one. The most appropriate theory to explain the vision of the dynamic structure of the semiosphere in Lotman's mind is Leibniz's monadology: the semiospheres are acting as monads which contain each other (following the principle of the mathematical transfinity) and are mutually limited in a pre-established harmony as parts of a certain *monas monadum*. Another model of semiosphere is given in the ontology of Parmenides: the being is an infinite sphere with a centre in every point in it but still has a spherical border formed by an outer surrounding. So the semiosphere is synonymous with the collective memory but it is not a psychological but a philosophical metaphor. Sigmund Freud developed from psychology to cultural philosophy — so did Y. Lotman.

Linnar Priimägi — kaitsnud Eesti Kunstiakadeemias magistrikaadi (“Albrecht Düreri sullejoonistuse W.261, nn “Londoni Apollo” ikonograafiline ning ideeline kontekst”, 1995) ja Tallinna Ülikoolis doktorikaadi (“Klassitsism. Inimkeha retoorika klassitsistliku kujutavkunsti kaanonites”, 2005). Lugenud loenguid erinevates Eesti ülikoolides, avaldanud raamatuid kultuuriloost ja -teooriast, reklaami- ja kunstisemiootikast.

Tundmatu kodustamine

Ivar Puura

*Rebane jäi vakka ja vaatas väikele printsile kaua otsa:
 “Palun... kodusta mind!” ütles ta. “Ma tahaks väga”,
 vastas väike prints. “Aga mul ei ole nii palju aega.
 Ma pean sõpru leidma ja palju asju tundma õppima.”
 “Tundma õpitakse ainult neid asju, mida kodustatakse”,
 lausus rebane. “Inimestel ei ole enam aega midagi
 tundma õppida. Nad ostavad endale kõike valmis kujul
 poodidest. Aga et ei ole poode, kust saaks sõpru osta,
 ei ole inimestel enam sõpru. Kui tahad endale
 sõpra, siis kodusta mind!”*

[Antoine de Saint-Exupéry. Le petit prince].

Inimesed kodustasid hunte vähemalt 15000 aasta eest. Kuid looduse “kodustamine” algas kindlasti palju varem. Kodustamise ja “oma-võõra” probleemiga kaasneb mitmeid protsesse, millele juurdeminek semiootika vahenditega võib olla huvipakkuv.

Inimese mälu võimaldab mõtterännakuid minevikku ja tulevikku. Endel Tulving on seda võimet nimetanud *kronesteesiaks* ning kirjutanud, et ilma selle võimeta ei oleks võimalik inimkultuur sellisel kujul nagu me seda tunneme. “Haugi mälu” puhul puuduks inimesel ilmselt ka taotlus oma ümbrust kodustada. Suur osa kalu ja kahepaikseid ei näe vaeva “pesapunumise ja kodu mängimisega”, vaid paiskavad maailma suurel hulgal marjateri või mune, jättes need saatuse hooleks. Bioloogias kutsutakse seda paljunemise r-strateegiaks (r — *rapid*). K-strateegia puhul, mis on iseloomulik suurele osale imetajatest ja lindudest, saavad vanemad vähe järglasi ning kannavad nende eest hoolt. Enamik inimlapse ei jääks ilma hoolitsuseta ellu, sest võrreldes oma eellastega on inimestel loote keha füüsiline areng aeglasem ja aju areng kiirem. Vajadus laste eest pikka aega hoolitseda tingib vajaduse oma ümbrust kodustada, et seda turvalisemaks muuta.

Kogu õppimine, kõik see, mida ise läbi teeme, on meie poolt kodustatud. See on loodusretkede, õues õppimise, kooliaedade ja “potipõllunduse” sisemine väärtus, mida ei saa rahas mõõta. See paneb uude valgusse ka Mahatma Gandhi ideedest lähtuva ökofilosoofi Arne Naessi tuntud teesi: “Every living being has an intrinsic value”. Küsimus on selles, kas ja kuidas me inimestena teisi

elusolendeid väärtustame — kas me “kodustame” nad oma vaimus. Kas me “kodustame” enda jaoks koera, kassi, konna, sisaliku, rästiku sel määral, et teada, millal nendega suhelda ja millal rahule jätta? Kas me “kodustame” taimed ja bakterid oma mõtetes sedavõrd, et me piirame nende geenimanipulatsioone? Kas me tunneme end osana elusast, et lugu pidada aukartusest elu ees?

Ka avastusretked — nii füüsilises maailmas kui mõtteradadel — on üks viis tundmatut kodustada. Rääkides semiootika piiridest või väheuuritud soppidest, võiksid semiootika jaoks huvitavad valdkonnad olla astrosemiootika ja paleosemiootika. Esimene aitaks “kodustada” maailmaruumi, teine sügavat aega.

Astrosemiootika naaberteaduseks on kiirelt arenev distsipliin — astrobioloogia, mille uurimisprogramm sisaldab nii erinevate kosmiliste signaalide ja analüüside tõlgendamist kui elu jälgede otsimist teistel taevakehadel. Astrosemiootika probleemidering võiks hõlmata nii teoreetilisi kui praktilisi probleeme suhtlemisel tundmatute (maaväliste) tsivilisatsioonidega, vaatluste ja uuringute kavandamist, ideid kosmiliste signaalide interpreteerimiseks jne. Tegemist on mittetraditsiooniliste signaali- ja märgisüsteemidega, millele semiootiline lähenemisviis võiks kaasa aidata.

Paleosemiootika naaberteaduseks on paleontoloogia, mille algusaastaks loetakse Cuvier' töid 1812. aastast. Paleosemiootika probleemidering võiks hõlmata kivisse talletunud iidsete andmete tõlgendamist, kunagi elanud organismide omavahelisi võimalikke interaktsioone ja kommunikatsiooni, samuti aga hüpoteese selle kohta, kuidas võisid semiootika vahenditega kirjeldatavad nähtused (nt märgiline kommunikatsioon) mõjutada evolutsiooni alates Kambriumi ajastust. Lisaks, võib-olla kõige huvitavamaks suunaks paleosemiootika valdkonnas võib olla uurida, kuidas meie ürgsete esivanemate aju areng on mõjutanud ja mõjutab meie käitumist ja märgilist maailma. Selline ajalooline perspektiiv võib anda uusi võtmeid märgilise kommunikatsiooni tõlgendamiseks.

Domesticating the Unknown

Le renard se tut et regarda longtemps le petit prince: – S'il te plaît...
 apprivoise-moi! dit-il. – Je veux bien, répondit le petit prince,
 – mais je n'ai pas beaucoup de temps. J'ai des amis à découvrir et beaucoup de
 choses à connaître. – On ne connaît que les choses que l'on apprivoise, dit le
 renard. Les hommes n'ont plus le temps de rien connaître. Ils achètent des choses
 toutes faites chez les marchands. Mais comme il n'existe point de marchands
 d'amis, les hommes n'ont plus d'amis. Si tu veux un ami, apprivoise-moi!
[Antoine de Saint-Exupéry. Le petit prince].

Human beings domesticated wolves at least 15,000 years ago, but “domesticating” nature started earlier. Endel Tulving has written that our human culture is possible thanks to the well-evolved prefrontal cortex of human brain, with an ability to make mental trips to the past and to the future, called *chronesthesia*. Human memory helps us to take care of the young who would otherwise be helpless during the first years of their lives. The safety of the young can be a driving force behind the need to domesticate the unknown.

Individual learning about any interactions with nature, including the scientific research, can be regarded as domestication of the unknown. Two new subdisciplines of semiotics, **astrosemiotics** and **paleosemiotics**, could offer new perspectives for domestication of the unknown near or beyond its current frontiers.

Ivar Puura — Uppsala Ülikooli PhD ajaloolise geoloogia ja paleontoloogia erialal (1996), Eesti Looduseuurijate Seltsi asepresident ja teoreetilise bioloogia sektsiooni esimees.

Hermeneutilisest ja semiootilisest keelekäsitlusest: mõistepaarid lõpmatu/lõplik, määramatu/määratletu

Ülle Pärl

On üldlevinud seisukoht, et semiootiline ainekäsitlus on korrastav, süsteemiloov, tähenduslike seoste tekke ja toime universaalseid mehhanisme seletada püüdev. Samas suubub meie teadmine maailma ja sellest kõnelemise kohta ikka veel kahte mõõtmatusse — kosmose ja inimteadvuse saladusse.

Nii tulebki esile küsimus määramatusest ja määratletust, lõpmatust ja lõplikust, nimetamatust ja nimetatust. Mõisted, nagu “omailm”, “keeleilm”, “eluilu” ja samasse ritta asetuv “semiosfäär” püüavad määramatust omal viisil kodustada, nagu ka “olevat” ja “võimalikkust” ühendav Peirce’i “kolmasus”.

Selline küsimine asetab aga semiootika enesegei teatud määramatuse asendisse, kallutades teda arutlema selliste universaalsuste üle, milleni lõpuks iga süvenev küsimine jõuab, olgu selleks siis filosoofia, matemaatika, füüsika, hermeneutika või bioloogia.

Käesolev ettekanne püüabki tulenevalt ülaltoodud küsimuseasetusest (määramatus/määratletus, lõpmatu/lõplik) kõrvutada klassikalise hermeneutika (Fr. D. E. Schleiermacher, W. Dilthey) ja Saussure’i vaateid keele olemusele, keelekasutusele, keele ja mõtlemise seoste. Jälgides nimetatud autorite mõistekasutust ja põhiväiteid võime märgata olulisi sisemisi seoseid ja paralleele, mis ka edaspidi semiootikat hermeneutilise traditsiooniga siduma jäävad, vaatamata sellele, et semiootika püüab oma lähenemistes vältida “psühholoogilisi konnotatsioone”.

On the Hermeneutic and Semiotic Aspects of Language; Dual Concepts of Finite/Infinite and Definite/Indefinite

It is a widespread view that semiotics arranges and systematises; tries to explain the universal mechanisms of the signification processes. At the same time our knowledge about the world around us and ability

to talk about it ends in two vast immeasurable areas, the secrets of outer space and the human consciousness.

So we come across the problems of definite and indefinite, of finite and infinite. Concepts such as “self-world”, “language-world”, “life-world” and also semiosphere all aim to domesticate the sphere of indefiniteness, so does the thirdness of C. S. Peirce, which combines the existing and the possible.

The present paper juxtaposes classical hermeneutics (Fr. D. E. Schleiermacher, W. Dilthey) and the ideas of F. de Saussure on the essence of language, its usage and the connections between language and thinking. Keeping in mind the concepts and central ideas of the above-mentioned authors we can claim that there are certain parallels that combine semiotics and the hermeneutic tradition, although semiotics is keen to avoid “psychological connotations”.

Ülle Pärli — Tartu Ülikooli semiootika osakonna dotsent.

Koht ruumilise ja ajalise maailmakirjelduse piiril

Tiit Remm

Ühiskonna enesekirjeldused võivad sisaldada nii ruumilise kui ajalise määratluse aspekti. Kumbagi on võimalik vaadelda omaette semiootilise süsteemina, mille kaudu maailma mõtestatakse. Samas on kirjeldusi, kus need kaks süsteemi moodustavad ühise kompleksi; ruumi tähendustamisel ühiskonnas on ajaline kategoriseerimine sageli üks olulisim ning teistele baasina toimiv tähenduslik struktuur. Ruumilised ning ajalised süsteemid saavad dialoogilise väljenduse eraldatud ning väärtustatud kohtades, mis semiootiliste nähtustena evivad nii füüsilis-ruumilist ja ajalist eksistentsi kui ka ruumilist ja ajalist kirjeldust.

Kahe kirjelduskeele kokkupuutepunktina aktualiseerivad taolised kohad uudseid teemasid ning seisukohti. Nende kaudu tuuakse mälust eri situatsioonidesse erinevate sündmuste ja olukordade kirjeldusi, mida mõtestatakse lähtuvalt uuest kontekstist. Teisalt tekivad uued interpretatsioonid ühiskonna siseste gruppide seas, see eeldab koha tunnustatust (ametlikkust) ning ruumilise ja ajalise kirjelduskeele osalist jagatust ühiskonna liikmete vahel.

Ametlikkuse poolt toetatud aktuaalsuse ning koodide osalise jagatuse tõttu on olulised erinevad võimalused kirjeldamiseks koha ajalisust. Kohal kui kontseptuaalsel nähtusel on eksistentsiaeg ning ajalised tähendused sisuplaanis, kuhu ka eksistentsiaeg võib kaasatud olla. Sisuplaani ajalised tähendused võivad lähtuda kultuuriliselt, sotsiaalselt või individuaalselt baasilt. Aja modelleerimise kirjeldustes eristuvad omakorda erinevad ajastruktuurid.

Ajaliste ja ruumiliste kirjeldussüsteemide — kui kultuuri jaoks fundamentaalsete süsteemide — dialoogilisest suhestamisest maailma kirjeldamisel lähtuvalt saab kirjeldada ühiskonnale oluliste kohtade eripära ning nendevahelisi semiootilisi erinevusi. Samuti on võimalik kultuurile oluliste kohtade kirjeldustes esitatud ajalis-ruumiliste struktuuride kaudu kirjeldada kultuuri enesemääratluse olulisi struktuure. Teisalt saab ennustada taoliste kohtade potentsiaali erinevates situatsioonides aktualiseeruda.

Place on the Boundary of Temporal and Spatial Representation of the World

Self-descriptions of a society can have spatial as well as temporal aspects. Both can be understood as semiotic systems for interpreting the world. Temporal and spatial modelling systems overlap in culturally significant places (which as cultural phenomena include both, the conceptual side and its reference). In the connection points of two systems rises a kind of creativity that is driven by a rich potential of memory and by the fact that semiotic devices of descriptions and their objects are partly common for different individuals and groups in a society. In this context the structural differences of temporal description become important: temporality can be found on the existential as well as on the semantic level of the place; the concept of time in description can be associated either to cultural, social or individual levels. Structures of time used are diverse and form an important basis for attaching meanings. Spatial and temporal representations of significant places are thus bound to fundamental basis of cultural world, to the model of universe.

Tiit Remm — lõpetanud Tartu Ülikooli semiootika ja kulturoloogia eriala (2003), hetkel õpib sealsamas magistratuuris. Uurimise põhisuundadeks on linna- ja ruumisemiootika, ruumi representeerimine ning ajalisus ruumi representeerimisel.

Semiootika piirid Tartu-Moskva koolkonna valguses

Silvi Salupere

1985. aastal, seoses sellega, et “semiootilised uurimused lähenevad oma 25-aasta juubelile”, otsustas “Töid märgisüsteemide alalt” toimetus küsida järgmisi küsimusi:

Milliseid selle aja jooksul saavutatud teaduslikke tulemusi te peate kõige olulisemateks?

Milliseid uurimussuundi te peate kõige perspektiivsemateks tulevikus?
Millised 1960ndatel aastatel semiootikale pandud lootused teie arvates ei täitunud?

Nüüd, 20 aastat hiljem, on nende vastuste valguses (mida antud ettekandes refereeritakse) huvitav vaagida semiootika praegust seisu.

Kõige põhjalikum on **V. V. Ivanov**, kes rõhutab kahte üldist suundumust: diakroonia ja sünkroonia eristuse vahetab kõikjal välja ajaloo rekonstrueerimine, mis lähtub hetkel antust; ning märgi kui sellise uurimise asemel huvitab uurijaid, sealhulgas ka lingviste, terviklik tekst, mis sulatab ümber temasse kuuluvad üksikmärgid.

Paneb ette täiustada Peirce'i poolt alustatud märkide tüpoloogilist klassifikatsiooni, samuti arendada kõiki semiootika harusid, et vältida semiootika kui teaduse muutumist populaarseks meedia arutusobjektiks märkidest.

Järgmine samm — töötada semiootika jaoks välja matemaatiline keel. Üheks esimeseks võimaluseks on Rene Thomi tööd, kus sellise keelena pakutakse välja katastroofide teooria aparati.

Kuna enamuse märgi osistest on inimese sees, on oluline osa semiootikast põimunud ühelt poolt neurofüsioloogiaga, teisalt — kognitiivse psühholoogiaga, kusjuures nimelt semiootika võib aidata selgitada, millised arhetüüpilised kujundid on meis olemas geneetiliselt. V. Ivanovi arvates bioloogiliste aluste roll kultuuri-semiootikas järjest kasvab ja semiootika laienemine kultuurisotsioloogia suunas toimub üheaegselt saavutustega neurosemiootikas.

Vastavalt Popperi ideele kolmest maailmast on semiootika objektideks V. Ivanovi järgi kõik kolm: esimene arhetüüpiliste sümbolite vaatepunktist, läbi mille kirjeldatakse objekte; teine kui

semiootiliste tekstide kogum; kolmas kui tulevaste semiootiliste tekstide võimalus.

Kui A. N. Kolmogorovi jälgedes eeldada rea teaduste eksistentsi, millede objekt on vähem abstraktne, kui klassikaline matemaatika, siis üheks neist osutub semiootika. Tema objektid sisaldavad endas ka matemaatilisi tekste ja seetõttu ei eelda nende teaduste hierarhia semiootika allutatust mingile teisele distsipliinile.

J. I. Levin väidab, et kõige olulisem on see mõju, mida semiootilised uurimused avaldasid kogu humanitaarteaduste kompleksile. Selle tulemuseks oli: 1) nende teaduste teatud ühtsuse tunnetamine; 2) huvi interdistsiplinaarsete uurimuste vastu; 3) püüd kasutada täpseid meetodeid.

Perspektiivikas on “hüpersemiootiliste” kultuuriliste moodustiste edasine väljatoomine ja analüüs, samuti ajaloolis-kultuuriliste komplekside semiootiline mõtestamine. Teisalt ootab oma järke “metasemiootika”. Kogutud materjal vajab mõtestamist nii objekti kui meetodite osas (statistika, “töötava” mudeli ehitamine, generatiivne meetod, sisemiste ja/või väliste suhete võrgu esiletoomine, fenomenoloogiline meetod, tüpologia jne).

Ei õigustunud lootused leida universaalne vahend, mis võimaldaks kirjeldada ja mõista ühtsest vaatepunktist kui just mitte kõiki semiootilisi nähtusi ja märgilisi objekte, siis vähemalt piisavalt laia klassi objekte (müüt, luule jne). Võiks hoopis küsida, kas on olemas teatud lõpetatud kogum erinevaid vaatepunkte, mis võimaldaks adekvaatselt kirjeldada (analüüsida) teatud objekti.

Juri Lotman näeb arengut selles, et üldiste struktuuride (keeled, koodid) uurimiselt mindi üle teksti uurimisele ja rangelt sünkrooniliselt vaatepunktilt jõuti ajaloo juurde. Töötati välja uus teksti kontseptsioon. Just kultuurisemiootika ja kunstilise teksti semiootika tunduvad talle kõige perspektiivsemad.

Ajaloolane **A. J. Gurevitš** tõdeb, et tema jaoks andis semiootika uue vaatepunkti vanadele probleemidele ja püstitas uued küsimused allikmaterjalidele, st laiendas silmaringi.

Praegu oleks vaja mõtiskleda just piiride üle, mis loomulikult on voolavad ja läbitavad, kuid seejuures siiski eristavad semiootikat ja teisi kultuuri uurivaid distsipliine. Siin peab A. Gurevitš silmas nt kulturoloogiat, mis otsib inimese poolt välja töötatud tekstide sisemisi tähendusi, uurib neile orgaaniliselt omaseid dialoogilisi suhteid, nende elu kultuurikontekstis nagu ka nende tähenduse transformatsiooni ajaloo protsessis, kultuuri “suures ajas”. Kas ei peitu siin oht

universaalsete mõistete nagu “informatsioon”, “kood”, “märk”, “märgisüsteem”, mis tuginevad lingvistikale, informatsiooniteooriale ja semiootikale, segunemiseks mõistega “kultuuri tähendus”, mis on kulturooloogilise hermeneutika mõiste ja kehtib vaid inimmaailma ja tema loomingu analüüsi puhul? Võib-olla on küpsenud vajadus veelkord mõelda kultuuri ja loodust uurivate teaduste erinevuse, vastandumise peale?

B. A. Uspenski, kes kirjutab pikemalt Tartu-Moskva koolkonna geneesist, arvates on nende aastate vältel kristalliseerunud semiootika uurimisobjekt kui niisugune: küsimus ei ole enam selles, kuidas kirjeldada (metakeele problem), vaid mida — st kultuur tema erinevates ilmingutes.

The Boundaries of Semiotics in the Light of the Tartu-Moscow School

In 1985, with regard to the fact that “semiotic studies were approaching their 25-year anniversary”, the editors of “Sign Systems Studies” decided to ask the following questions:

Which research results achieved during this time do you consider the most important?

Which research areas do you consider the most promising for the future?

Which hopes set for semiotics in the 1960s have not been fulfilled in your opinion?

Now, 20 years later, it is interesting to take a look at the present state of semiotics in the light of the answers given at that time by V. Ivanov, Y. Levin, Y. Lotman, A. Gurevitch, B. Uspenskij whose thoughts will be referred to also in the presentation.

Silvi Salupere — Tartu Ülikooli semiootika osakonna doktorant, semiootika osakonna lektor, *Acta Semiotica Estica*, *Sign Systems Studies* toimetaja.

Mis teeb taimest ravimtaime: analüüs Peirce'i triaadse märgiteooria valguses

Renata Sõukand

20. sajandi alguse Soome folklorist ja usundiuurija Ilmari Manninen on öelnud, et: 1) “arstimisvahend olgu sealt kust haiguski”, 2) “olgu arstimisvahend samasugune nagu haiguse sümptomid või haige koht”, 3) “arstimisvahend peab olema kangem kui haigus”. Nii näiteks: 1) tulikaga ravitakse jooksvat, mis rahvapärimuse järgi niisketest kohtadest külge hakkab, 2) lillakas-punaste õitega pune on tuntud rohi naiste(verega seotud)haiguste vastu ja 3) “ristimärgi kandja” kadakas on tunnustatud ravim kõikkõimalike haiguste vastu. Kuid niiskes kohas kasvab veel palju taimi, mida jooksva ravis ei kasutata, kõiki punaseõielisi taimi ei kasutata naistehaiguste ravis ning kadaka marjal on hoopis kolmkand mitte rist.

Eesti rahvameditsiinis on andmebaas HERBA järgi teada veidi alla viiesaja potentsiaalse ravimtaime, mis moodustavad ligi kolmandiku siin kasvavatest taimedest. Mis teeb taimest ravimtaime? Kuidas ja kas on võimalik konkreetseid taimetunnuseid seostada selle kasutusega kindlate haiguste vastu? Mannineni kirjeldatud kolm kriteeriumit ei kata kõiki võimalike ravimtaimeks tunnustamise tasandeid.

Selleks, et küsimustele vastust leida, on tarvis materjali ja meetodit. Materjaliks on võetud 19. sajandi lõpul – 20. sajandi alguses vastusena Jakob Hurda “vanavara” kogumise üleskutsetele saadetud eesti rahvameditsiini ravimtaimede kasutamist kajastavad tekstid. Jakob Hurda kogu on vanim ja seega ilmselt kõige vähem välistest teguritest mõjutatud eesti rahvameditsiini ravimtaimi puudutavate tekstide korpus. Tekste on kokku ligi 1000, nende pikkus varieerub ühest reast poole leheküljeni (äärmusi on vähe). Edastatava teksti sisutihedus ulatub märksõnadest kuni põhjaliku selgituseni taime välimuse ja omaduste, samuti haiguse ning ravimi valmistamise kohta. Enamiku tekstide puhul ei ole võimalik taime kirjelduse (kui selline üldse esineb) järgi selgeks teha, millist konkreetset liiki on silmas peetud, samuti on raskendatud ravitava haiguse täpne määramine.

Sellise materjali analüüsimine traditsiooniliste farmakognostiliste meetodite abil on võimalik vaid piiratud mahu, sest suurema osa

tekstide puhul puudub võimalus opereerida toimeaine tasandil; ka ei ole paljud eesti rahvameditsiini potentsiaalsed ravimtaimed farmakoloogiliselt analüüsitud (st nad kas ei ole seni pakkunud huvi akadeemilisele meditsiinile või on potentsiaalse mürgisuse tõttu kõrvale heidetud). Ka kaasaegsed etnobotanika meetodid tuginevad taimede farmakoloogilistele omadustele.

Mannineni teooria kolmest potentsiaalsest ravimivaliku-kriteeriumist juhatab meid otse Ch. S. Peirce'i triaadi juurde, kus: 1) indeks on võrreldav seosega haiguse ja ravimi päritolu vahel, 2) ikoon on võrreldav seosega ravimi ja haiguse nähtava sarnasuse vahel ning 3) sümbol on võrreldav tugevama ravimi võimuga, kui eeldada, et taime tugevus on seotud tema kohta käibivate lugudega. Ettekanne analüüsibki Peirce'i märgiteooria rakendatavust antud materjalile.

What Makes the Medicinal Plant: the Analysis in the Light of the Triadic Sign Theory of Ch. S. Peirce

The paper is based on the ethnobotanical material collected by Jakob Hurt at the end of 19th and the beginning of 20th century. During the interpretation of about 1,000 texts, an infinite amount of variations can be created. It is particularly significant while trying to correspond any folk plant name with particular species, as there are several, often tens of possible botanical “representatives” of some given popular name. So there is some data, where every unit corresponds to several unknowns, moreover, the other side, the disease (that may have several interpretations, as there were no medical diagnoses), is also unknown. Indeed, it is quite difficult to analyze the material according to pharmacognostical or ethnobotanical methods as both of them suppose fitting to botanical nomenclature.

The author is searching for the methodology to analyze the material from the semiotic point of view. Peirce's triadic model of icon–index–symbol seems to be suitable and it will be tested on the material.

Renata Sõukand — Tartu Ülikooli semiootika osakonna doktorant, peamiseks uurimissuunaks eesti rahvameditsiin, kitsamalt taimeravi.

Omakirjanduse piiridel: tõlkekirjandus “Eesti Kirjanduses” 20. sajandi alguses

Elin Sütiste

Ettekandes vaadeldakse, millisel määral ja kuidas avalduvad “Eesti Kirjanduses” kui oma aja eesti kirjanduselu representeerivas väljaandes suhtumised tõlkekirjandusse ja selle seostesse omakirjandusega.

Käsitletud materjaliks on “Eesti Kirjanduses” avaldatud tõlketeemadega seotud kirjutised, peamiselt tõlkekirjanduse arvustused-tutvustused, mis on ilmunud aastail 1906–1922. Materjali seesugust valikut on suunanud tõdemus, et tõkeloo puhul aitavad tõlgete kultuurinormi ehk “normatiivset formuleeritud poeetikat” (Torop 1989: 359) sageli paremini esile tuua just mitmesugused tõlketekste ümbritsevad tekstid (artiklid, retsensioonid, kommentaarid jne), mitte niivõrd tõlketekstid ise, mille poeetika on tihtipeale varjatud. 1906. aastal ilmuma hakanud ajakiri “Eesti Kirjandus” oli üks olulisemaid 20. sajandi alguse eesti kirjanduselu ja laiemalt humanitaarkultuuri kajastavaid ja mõjutavaid väljaandeid, mis pööras eesti algupärase kirjanduse kõrval tähelepanu ka tõlkekirjandusele, peegeldades ning ühtlasi kujundades toonaseid arusaamu ilukirjanduse tõlkimisest ning tõlkekirjandusest üldse. Materjali ajaline piiramine 1922. aastaga tuleneb asjaolust, et kuni Eesti Kirjanike Liidu häälekandja “Loomingu” ilmuma hakkamiseni 1923. aastal oli “Eesti Kirjandus” ainus eesti kirjandus- ja humanitaarajakiri, mille väljaandjaks oli laiemapõhjalisem kirjandusinstituutsioon (Eesti Kirjanduse Selts, alates 1908. aastast) ja mis ilmus järjepidevalt (erinevalt sellistest väljaannetest nagu “Noor-Eesti” ajakiri või “Tarapita”, mis jõudsid ilmuda vaid lühikest aega).

Lähemalt pööratakse ettekandes tähelepanu küsimustele, nagu algupärase ja tõlkekirjanduse vahekord kirjandusarvustustes; tõlkearvustustes ilmnevad hoiakud tõlkekirjanduse, tõlkimise ja tõlkija suhtes; tõlkekirjanduse funktsioonid; tõlkekirjanduse omakirjanduseks saamise kriteeriumid.

Viited

Torop, Peeter 1989. Tõkeloo koostamise printsiibid. *Akadeemia* 2: 349–384.

On the Boundaries of “Our Own Literature”: Translated Literature in the Journal “Eesti Kirjandus” at the Beginning of the 20th Century

The present paper examines the attitudes towards literature translated into Estonian and its relations to literature written originally in Estonian as these are revealed in the translation reviews published in the journal “Eesti Kirjandus” [“Estonian Literature”] in 1906–1922. The choice of material is based on the view that the normative aspects in translation history emerge often more clearly not in the translated texts themselves, but in the texts surrounding the translated texts (articles, reviews, commentaries etc.). Closer attention is paid to questions such as the relations between original and translated literature in translation reviews; attitudes towards translated literature, translating and translator; functions of translated literature; criteria for becoming “our own literature”.

Elin Sütiste — Tartu Ülikooli semiootika osakonna doktorant, Tallinna Ülikooli eesti filoloogia osakonna lektor, *Acta Semiotica Estica* toimetaja. Peamised uurimisteemad: eesti tõlkelugu, tõlkesemiootika.

Distsiplinaarsed piirid, uurimisobjektide piirid ja teadlase identiteet

Peeter Torop

Semiootika kui teaduse eripäraks on tema metodoloogiline polariseeritus. Filosoofia ja loogika sugulasena on semiootika semioosiline teadus ehk oma baasmõistetest (semioosi mõtted, märgitüpoloogiad jne) lähtuv terviklik süsteem. Kultuuri ja loodust uurivate teaduste seas on semiootika aga osa heterogeensest tervikust, milles toimivad de-, inter- ja transdistsiplinaarsus. Kultuurisemiootika distsiplinaarsete piiride määratlemine sõltub seetõttu ka metodoloogilistest ja metakeelelistest seostest teiste kultuuriteadustega.

Kultuurisemiootika kui märgisüsteemide kultuurilist korreleerumist uuriv distsipliin lähtub paljus *ad hoc* teooriatest ehk uurimisobjekti põhisest analüüsist. Kultuuri kui keerulise uurimisobjekti puhul tähendab see uurimisobjektide eritasemelist piiritlemist ning korrelatsiooni ka kultuuri kui kompleksse uurimisobjekti erinevate tasandite piiride vahel. Uurimisobjekti paljupiirilisus sõltub olulisel määral uurija positsioonist ja strateegiast.

Sotsiaalteaduste kvalitatiivsete meetodite seas on semiootika jaoks oluline osaleva vaatluse meetod: täielik osalus ehk uurija osalus grupis ja tema hoiak gruppi mõjutada; osaleja kui vaatleja ehk uurija osalus grupis püüdata gruppi mõjutada; vaatleja kui osaleja ehk uurija osaline kaasatus grupi tegevusse ja täielik vaatlemine ehk uurija mitteosalemine grupi tegevustes. Kultuurisemiootika seisukoht vaatlemise eksplitsiitset positsioonist kui täpsuse mõõdust vajab tänapäeval täpsustamist.

Semiootika metodoloogilise sidususe jaoks on oluline mõista komplementaarsena distsiplinaarsest identiteedist, uurimisobjekti (*ad hoc*) identiteedist ja teadlase identiteedist (eksplitsiitset vaatepunktist) lähtuvaid uurimisstrateegiaid.

Disciplinary Boundaries, Boundaries of the Research Objects and the Identity of Researcher

For the understanding of disciplinary semiotics the differentiation of general semiotics (based on the traditions of philosophy and logic) and semiotics as a heterogeneous de-, inter- and transdisciplinary complex is important. The disciplinary identity of cultural semiotics depends in this complex on a dialogue with other cultural disciplines (ethnology, sociology, cultural studies etc).

Semiotics of culture uses *ad hoc* theories and different descriptions of culture for the creation of boundaries of research objects. Same object has different boundaries in different research strategies. Inside of these strategies boundaries depend on the position of researcher. The explicitness of the researcher's position is very important for the verification of methodology in semiotics of culture. Among many qualitative methods for semiotics of culture the method of participant-observation appears to be useful. A differentiation of possibilities for applying this method is important in order to understand the researcher's position: complete participation, participant as observer, observer as participant, complete observation.

From the point of view of methodological coherence of semiotics it is important to see complementarity between research strategies based on the disciplinary identity, research objects' identity and researchers' identity.

Peeter Torop — Tartu Ülikooli semiootika osakonna professor, Eesti Semiootika Seltsi esimees.

Mida teha looduskirjandusega: märkmeid perifeeriast

Kadri Tüür

Looduskirjandus kui tekstiliik ning kultuurinähtus on oma puuduliku läbiuurituse tõttu seni jäänud kultuuri-, aga ka kirjandusuurimise äärealadele. Samas kujutab ta endast kindlasti enam kui pelgalt kirjandusteaduse uurimisobjekti. Looduskirjanduse erijooned, nagu autori kui isiku kirjeldatavas looduses kohal viibimist tõendav dokumentaalsus ning teksti suunatus tagasi tekstivälisele reaalsusele, tingivad selle, et taolise teksti toimemehhanisme ei saa ammendavalt seletada ainult filoloogiliste võtetega. Tekst ei ole looduskirjanduse puhul eesmärk omaette, vaid osa hoopis komplekssemast süsteemist, mille täpsem eritlemine nõuab täiendavaid analüüsivahendeid.

Kirjandusteaduse ühe haruna Ameerikas alguse saanud ökokriitika on senini silma paistnud peamiselt tugevasti kirjeldava ning ideoloogiliselt angažeeritud lähenemisega looduskirjanduse kaanonit moodustavatele tekstidele. Oma algusaastail vastandus ökokriitika postmodernistliku kirjandusteaduse solipsistlikele tendentsidele ning deklareeris reaalsesse ellu sekkumise vajadust hägusa akadeemilise žargooni tootmise asemel. Mitmetel põhjustel ei ole taoline lähenemine olnud tulemusrikas. Takistavateks asjaoludeks laiemalt rakendatavate üldistuste tegemisel on kindlasti olnud ökokriitika teoreetiline eklektilisus ning ühtse analüüsivormi puudumine.

Looduskirjanduse analüüsil kirjandusteaduse eri suundadest elemente laenav teorialoome aitab looduskirjanduse kohta teha kindlasti paremaid üldistusi kui ideoloogiline kirjeldus. Samas ei piirdu looduskirjanduse toimeväli tekstuaalse maailmaga, mistõttu nende tekstide analüüsimine kultuuriuurimuslikust vaatekohast on igati õigustatud. Timo Maran on osutanud, et looduskirjandus pakub tänuväärset materjalivaramut, millele rakendada ökosemiootilisi analüüsivõtteid. Looduskirjanduse ja semiootika vastastikuse kasu ideed võib käsitleda ka teistpidi: nähes looduskirjandust kui üht väiladest, mille kaudu leida üks võimalik otsetee semiootika ja kirjandusteaduse senisest tugevamaks ühendamiseks eesti kontekstis. Mõnede näidete varal eesti looduskirjandusest püüab ettekanne võrrelda erinevate kirjeldatud lähenemisnurkade tõenäolist tulemuslikkust.

Of What Use is Nature Writing: Remarks from Periphery

The current paper attempts at analysing the possible prospects of semiotic methods in the analysis of nature writing. The object of study, nature writing, cannot by its nature be limited to textual analysis only: it must also take into account its context, both cultural and natural, and the possible functions of the texts in culture. Therefore, nature writing can be regarded as a promising source material for advancing the “semiotic turn” in Estonian literary studies.

Kadri Tüür — Tartu Ülikooli semiootika doktorant, Muhi Muuseumi juhataja.

Eneseloome utoopilises eksotitsismis: Abdul Mati Klarweini Milk N' Honey

Berk Vaher

Saksa päritolu kunstnik Abdul Mati Klarwein (1932–2002) oli üks 1960ndate lõpu ja 1970ndate alguse psühheedeilise popkultuuri ekstravagantsemaid esindajaid — seksuaalrevolutsiooni, utopismi ja eksootikavaimustuse visualiseerija, kelle New Yorgi ateljee oli oluliseks boheemlasliku kontrakultuuri keskuseks. Klarweini maalides on nii Hieronymus Boschi kui Salvador Dali mõjusid; samas on ta maininud enda inspireerijatena ka Itaalia renessansikunstnikke, flaami meistreid ja India tantrilist kunsti. Mitu Klarweini tαιest leidsid koha Miles Davise, Carlos Santana jt helivisionaaride albumiümbristel.

Klarweini kunstnikunimi viitab nii juudi kui araabia identiteedile, ent tema tolle perioodi looming kõneleb veelgi hübriidsemast eksootilisest enesemõtestusest. “Ma kasvasin üles kolmes erinevas kultuuris — juudi, islami ja kristlikus kultuuris”, on ta ise selgitanud. “Need tingimused ja minu pere kindlameelne vastuseis mistahes usutunnistuse omaksvõtule on minust kujundanud autsaidri, kes ma olen täna ja kes ma alati olen olnud.” Nõnda kujunes Klarwein maailmaränduriks ja eri kultuuride ühendajaks nii elus kui kunstis — teda on seostatud nii *fantasy art*’i kui nn. *astro-black*-vaimususega.

Oma ettekandes keskendun Klarweini 1973. aastal ilmunud pildi- ja tekstialbumile *Milk N' Honey*, milles leiduvad maalid oli kunstnik koondanud oma isiklikuks “Alephi pühamuks”. Pilte saatev ekstaatilis-müstiline tekst on samuti iseloomulik tolle perioodi püüdlustele “luua oma religioon” (psühheedeelse jutlustaja Tim Leary üleskutse järgi). Klarweini album on kütkestav märk ajastust, mil ületati piire erinevate spirituaalsuste vahel, püüti ühendada seksuaalset ekstaasi ja müstilist hardust ning ei peljatud leida ka popkultuuri ikonograafia ja piiblisümboolika ühisosa.

Samas on *Milk N' Honey* tähelepanuväärseks näiteks kogu uusaja lääne kultuuri utoopilise eksotitsismi traditsioonist, mida iseloomustab subjekti enesemõtestus ja enesekujundus läbi imaginaarse kultuuri märgisüsteemi — looja ei identifitseeri end “oma” või mõne reaalse “võõra” kultuuriga, vaid oma ihadest lähtuva kujutletud territooriumiga, mis tugineb küll suurel määral varasematele

samalaadsetele kujutelmadele, kuid samas on omaette hübriidne terviksüsteem — tema enda individuaalsuse projektsioon. Seegi traditsioon on sündinud loojate ihast piiriületamise järele — kui see kultuurilise tühtlustumise tõttu ei osutunud enam võimalikuks reaalseis kultuurides, tuli individuatsiooniks vajalik piiritagune ruum ise modelleerida.

Kunagine avangardne praktika on tänaseks saanud osaks massikultuursest elustiilitööstusest; samas on Klarwein jäänud oluliseks ka sämplimisestetikat ja “neljanda maailma” kontsepti väärtustavatele avangardistidele. Utopiline eksotiitsism on kultuurisemiootikale mitmeti põnevaks uurimisvaldkonnaks ja Abdul Mati Klarwein kätkeb temaatikat kogu selle keerukuses.

Creation of Self in Utopian Exoticism: *Milk N' Honey* by Abdul Mati Klarwein

Growing up at the crossroads of Jewish, Islamic and Christian culture, the painter Abdul Mati Klarwein (1932–2002) became one of the most extravagant and eclectic representatives of the psychedelic pop culture in the late 1960s and early 1970s. Travelling around the world in life and art and getting inspiration from sources such as Hieronymus Bosch, Salvador Dali, Italian Renaissance and Indian Tantric art, he visualized the countercultural fascination with sexual liberation, utopianism and exoticism.

My paper concentrates on the picture and text album *Milk N' Honey* of 1973, consisting of paintings from the artist's personal “Aleph Sanctuary” and floridly poetic flow of ecstatic experience. In keeping with the psychedelic preacher Timothy Leary's call for “creating your own religion”, Klarwein's album is an enchanting sign of the times when borders were transgressed between diverse spiritualities in pursuit of uniting sexual ecstasy and mystical piety, with no fear of discovering the common ground between pop iconography and Biblical symbolism.

At the same time, *Milk N' Honey* is a remarkable example of the tradition of utopian exoticism that pervades the entire modern Western culture. Thereby, an individual (re)creates him/herself through the sign system of an imagined culture — unwilling to identify either with one's indigenous culture or any existing other culture in particular, as those are considered unable to resist the global colonialist and

industrialist homogenization, the individual instead models the territory of otherness needed for the formative transgression of cultural boundaries within his/her own mind.

Whereas the erstwhile practice of the avant-garde has by now become part of the lifestyle industry, Klarwein continues to be held in high esteem by the vanguard relishing the sampling aesthetics and the concept of “Fourth World”. Indeed, Klarwein brilliantly exemplifies the complexity of utopian exoticism as a field of great potential for the semiotic research.

Berk Vaher — Tartu Ülikooli semiootika doktorant, kirjanik, Eesti Kirjanike Liidu Tartu osakonna esimees. Uurimisteenaks “Imagined Territories, Transformed Identities: Utopian Exoticism in Modern Western Culture”.

Eesti piiri küsimus kui “semiootiline trauma”

Rein Veidemann

Kultuurisemiootikat on raske kui mitte võimatu ette kujutada “piiri” mõisteta. Ent kui mõelda kogu eluslooduses toimuvatele märgilistele protsessidele, mis biosemiootikas seostuvad reviiiri ja asustus- või levialaga, siis on tegemist kahtlemata semiootika fundamentaalse kategooriaga. Juri Lotman on määratlenud piiri kui “kakskeelsete “tõlkefiltrite” summat”, mis sarnaselt piiri määratlemisele matemaatikas kuulub ühtaegu nii sise- kui välisruumi.

Piiri sellisest iseloomust tulenevad niisugused seisundid, nagu “vastandumine”, “üleminek”, “dialoog”, “konflikt”, “identiteedi tuvastamine ja kinnistamine”, “tsentri- ja perifeeriateadvus” jne. Igaüks neist kujutab endast keerulise struktuuriga protsessi, mis ühelt poolt võib semioosist rikastada, teisalt kulmineerub aga “semiootilises traumas”. Semiootilise trauma all peetakse siinkohal silmas märgi või märgisüsteemide tõlgenduserinevustest tulenevaid isiku- või kollektiivse teadvuse häireid (ebakindlust, marginaalsust, stressi, frustratsiooni, skisofreeniat) või nende jälgi ideoloogilistes, poliitilistes ja argielu praktikates.

Eesti piir on üks niisuguseid temaatilisi komplekse, mis toob ilmekalt esile selle tähendusliku traumaatilise.

Eestlaste etnilise piiri kujunemist mõjutas oluliselt asjaolu, et kogu läänemeresoome ala “sattus pronksiajal ja rauaaja alguses (u 1500 eKr – 500 pKr) kahe vastupidisest suundadest tulnud mõju alla” (Kalevi Wiik. Eurooplaste juured. 2005, lk 382). Sellega määrati ära eestlaste etniline marginaalsus ja hübriidsus, mis “semiootilise traumana” võiks olla tõlgendatav kui “vahelekiilutuse”, “väiksuse”, “ajutisuse” sündroom. Kogu läänemeresoome asuala on viimase aastatuhande jooksul pidevalt kokku tõmbunud. Eestlased etnilise üksusena jäid läänest skandinaavia ja idast slaavlaste, lõunast baltlaste ja põhjast muinaskarjala keelelis-kultuurilisse kohtumispaika.

Eestlaste ajaloolis-poliitiline piir hakkas kujunema 13. sajandil koos Euroopa “esinemise laienemisega” itta. Eestlaste ajalooteadvuses võimendub see 19. sajandi rahvuslikus ärkamises kahe selgelt eristuva seisundi defineerimises: muistne iseseisvus ja orja-aeg. See piir esindab rahva ajaloolist seisundit, mitte veel geograafilis-poliitiliselt

määratletavat piiri, mis praktiliselt kuni 20. sajandi alguseni kattus etniliste piiridega, nt lõunaeestlased — põhjaeestlased (muide, 20. sajandi algul oli suurim eestlaste linn Peterburi). Rahvuslik ärkamine toob käibele ühtse Eesti diskursuse (“Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt/ käib Läänemere kaldale/ ja Munamäe metsalt, murult/ viib lahke Soome lahele?”), mida jääb ometi varjutama koloniseeritud rahva eksistentsiaalne hirm ning sellest tõukuv soov vabaneda suure impeeriumi “embusest” (kasvõi autonoomia kaudu). Põhjasõja järel Vene tsaaririigi koosseisu allutatud Eesti alad muutusid impeeriumi piirialaks, mis teravdasid perifeeria ja keskuse konflikti. “Semiootiline trauma” seisnes siin selles, et tsentrikeskne imperiaalne teadvus tõlgendas/tõlgendab perifeeriat separatismi ja keskusele suunatud ohu allikana, perifeeria teadvus on sunnitud aga otsima pidevalt uusi ajaloolis-poliitilisi argumente ja liitlasi, mis aitaksid tal säilitada eksistentsiaalset tasakaalu. Kogu 20. sajandi Eesti poliitiliste liitlaste otsimise, Eesti enda poliitiliste võitude ja kaotuste lugu kuni Eesti ja Euroopa Liidu territoriaalse piiri juriidilis-poliitiliselt ebamäärase olukorrani 21. sajandi algul demonstreerib seda “semiootilist traumat”.

Eesti kultuuri piiridest saab rääkida alates 19. sajandi keskpaigast, mil eestikeelne ajakirjandus manifesteeris end selgelt eesti-kesksena, mil ilmus “Kalevipoeg” rahvusteadvust loova tekstina (J. Undusk) ja algatati laulupeo traditsioon. Kultuuri piir oli ühtlasi seisuste vaheliseks piiriks (maarahvas vs sakslased). Kõrgkultuuri kujunemine seoses eesti kultuuri institutsionaliseerumisega 20. sajandi algul tõi piiri (näiteks tsentri ja perifeeria) problemaatika eesti kultuuri enda sisse. Eesti kultuuri semiootiline trauma seostub identiteedi haprusega, mille allikaks on endiselt Teisele v a s t a n d u m i s e l e rajatud identiteediloome. Seetõttu on alles nüüd hakatud saksa kultuuri tunnistama eesti kultuuri ühe substraadina. Põhjuseks asjaolu, et sakslaste puhul suudetakse juba lahus vaadelda poliitilist identiteeti kultuurilisest identiteedist. Vene kultuuri mõjusid eesti kultuurile on aga jätkuvalt käsitletud konfliktiselt. Poliitiline identiteet seotakse kultuurilisega ja kultuur poliitilise Trooja hobusega.

The Problem of Estonian Border as a “Semiotic Trauma”

My paper focuses on the problem of Estonian border from the ethnic, historico-political and cultural viewpoint. The author finds that in all

these positions one can sense and take notice of a “semiotic trauma”, various disorders connected with difficulties and conflicts of interpretation in the collective mind of the Estonians. The main reason for this trauma is the Estonians’ existential status of bordering (ethnic, territorial, political, religious and linguistic). Estonia has practically throughout its history been a colonized periphery except from 1918 till 1940 and starting from 1991.

Rein Veidemann — Tallinna Ülikooli kultuuriteooria ja -poliitika korraline professor, töötab professorina sama ülikooli Eesti Humanitaarinstituudis, juhatades “Kultuuride uuringute” doktoriõpet ja kultuurikorralduse magistriõpet. Filoloogiakandidaat (PhD) 1984. aastast. Peamiseks huviks on eesti kirjanduse ja kultuuri semiootiline kaardistus. Osa uurimislikku ainet on ilmunud raamatutena “Olla kriitik...” (1986) ja “Kriitika kunst” (2000). Ilmumas on 2000–2005 kirjutatud akadeemiliste uurimuste kogumik “Tuikav tekst”.

“Päris” eesti toit: mudelid ja praktikad

Ester Võsu, Silvi Salupere

Toidu valimine semiootiliseks uurimisobjektiks võimaldab esmalt kombata semiootika distsiplinaarseid piire — kuidas arvestada nii sotsiokultuurilisi kui ökoloogilisi parameetreid, testida ja kombineerida erinevaid teoreetilisi mudeleid. Teiseks puutume toitu uurides kokku distsipliinide vaheliste piiridega, küsimustega sellest, mis eristab ja ühendab semiootilist ja semiootikavälisist (antropoloogiline, folkloristlik, etnoloogiline, *cultural studies* jt) toidu-käsitlust.

Oma ettekandes keskendume kolmele piiridega haakuvale aspektile rahvusliku toidukultuuri analüüsil — “oma” ja “võõra” piiridele kõige erinevates tähendustes ja sellega seotud autentse ja mitteautentse eristusvõimaluste käsitlemisele ning mudelite ning praktikate vahelistele seostele. Ettekande empiiriliseks aluseks on mõned konkreetset toidud, eesti rahvusrestoranide menüüd, rahvuskööki määratlevad kokaraamatud ja Põllumajandusministeeriumi poolt algatatud riiklik arengukava “Eesti Toit” (2005).

Toitu tarvitades taasloome inimestena pidevalt oma suhet nii looduse kui kultuuriga, “oma” ja “võõraga” kõige erinevates tähendustes. Tänu elatustaseme tõusule ja tootmise-tarbimise arengule tõusevad toidu kõhtutäitva funktsiooni kõrval järjest enam esile selle erinevad märgilised väärtused. Roland Barthes rõhutab, et kaasaegses kultuuris ei saa toitu käsitada vaid produktide kogumina, vaid tuleb vaadelda neid majanduslikult ja ideoloogiliselt tingitud keerukaid alimendaarse kommunikatsiooni süsteeme, mis moodustuvad toidusubstantsidest, tehnilistest võtetest, praktikatest ning representatsioonidest. Toidu materiaalsuse ja sellega seotud kindlate kehaliste praktikate kaudu on võimalik vahetult ja konkreetset jälgida rahvuslikkuse abstraktse sisu (nt *eestilikkuse, eesti identiteedi*) konkretisatsioone kultuuris. Kummatigi ei taha me väita, nagu oleks suhet *eestiliku* ja toidu vahel võimalik määratleda staatilise süsteemina, n-ö semiootilise kokaraamatuna. *Eestilikkust* ei saa käsitada lihtsustatult, kõigile eestlastele arusaadava eelduste kogumina, mille tähistajateks on verivorst, mulgi puder, kama jne. Tuleks vaadata, milliste seosteni jõuame siis, kui määratleme ”eesti

toitu” kõrvutades seda mõistepaaride nagu “eesti kodu”, “eesti ema”, “eesti pidu”, “eesti maastik” kaasaegse tähendusega?

Paljude Euroopa rahvaste, sh eestlaste, köök on kujunenud läbi mitmete võõrmõjutuste. Osa võõrast on aja jooksul omaks saanud (nt mõisaköök kui osa kaasaegsest “eesti köögist”), osa omast aga võõraks muutunud (nt 18. sajandi eesti talupoja toit). Rahvuslik toidukultuur on dünaamiline nähtus, milles teatud traditsioone säilitades tegeldakse pidevalt võõra adapteerimise ja integreerimisega ning loomulikult ei saa toidukultuuri arenguid uurida lahus rahvuskultuuri (s.h populaarse rahvakultuuri) teistes valdkondades toimuvast. “Päris” eesti toidu mudelid ongi enamasti ideaalsemad kui igapäevased hübriidsed praktikad. Autentsuse kriteeriume on rahvustoidu puhul muidugi üldse raske määratleda, selleks võib teatud tingimustel olla nii toiduainete päritolu (vrd isekasvatatud rukkist tehtud jahu vs imporditud poejahu), traditsioone järgiv valmistusviis (vrd ahjukartulid vs friteeritud kartulid) või retsept (vanaema õunakook vs Fazeri “Vanaema õunakook”) vm. Tihti viitavad autentsuse otsingud tänapäeva inimese nostalgilisele ihale kujuteldava tõelisuse järele, seostudes “looduslähedase”, ruraalse ja traditsioonilise ka siis, kui puuduvad selle aluseks olevad reaalsed isiklikud mälestused ja elatud kogemused. Kuidas saaksime aga hinnata sajanditetaguse toidu autentsust tänapäeval, eristada võltsingut “päris” toidust, kui me pole kunagi tollaste toitude maitset kogenud? Toitu uurides ei saa seega tähelepanuta jätta selle materiaalsusega ühenduvat (multi)sensoorsust. Intrigeeriv on mõelda, milliste “päris” eesti toitude määratlemiseni jõuaksime siis, kui me ei alustaks mitte representatsioonidest, vaid tajukogemuste uurimisest läbi maitsete, lõhnade ja taktiilse degustatsiooni ning muidugi ka visuaalse naudingut?

“Real” Estonian Food: Models and Practices

Food as a semiotic object touches foremost on the disciplinary boundaries of semiotics (regarding both socio-cultural and ecological parameters, as well as the testing and combining of different theoretical models). Second, by researching food, interdisciplinary boundaries, and questions about what distinguishes and likewise consolidates the semiotic and the non-semiotic approaches to food become relevant.

By consuming food, as humans we constantly re-establish our relationship with both nature and culture, with ourselves and with the alien, and this has highly diverse implications. Roland Barthes has emphasized that in contemporary culture, food cannot be considered as a mere set of products, but as a complex system of alimentary communication, consisting of substances, technical devices, practices, situations, and representations, shaped by economic considerations and by ideologies. Through food, considered both as a material substance and as a set of particular bodily practices, the invisible dimensions of culture (e.g. *Estonianness*) related to it can be studied at first hand.

In our paper we will focus on three borderline problems in the case of national food — the borders between ‘own’ and ‘alien’ in their various senses; the possibility of differentiation between the authentic and the inauthentic; and the relations between models and practices. The presentation is based on empirical research into specific dishes, the menus of restaurants that provide Estonian *cuisine*, cookbooks that define Estonian food; as well as the governmental project “Estonian Food” (2005), initiated by the Ministry of Agriculture.

Ester Võsu — Tartu Ülikooli semiootika osakonna doktorant, erakorraline teadur (Tartu Ülikooli kultuuri- ja kommunikatsiooniteaduste keskus).

Silvi Salupere — Tartu Ülikooli semiootika osakonna doktorant, semiootika osakonna lektor, *Acta Semiotica Estica, Sign Systems Studies* toimetaja.